

KLEUREN BUITEN DE LIJNTJES

ONDERZOEK
CULTUUREDUCATIE IN
HET GESPECIALISEERD ONDERWIJS

November 2024

Titia Lefers
Karin Putman
Elise Noordhoek
Irene Flapper

In opdracht van stichting De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost

STICHTING DE ONDERWIJSSPECIALISTEN

De Onderwijsspecialisten is een stichting met 30 scholen voor speciaal (voortgezet) onderwijs in de regio's Arnhem, Overbetuwe, Zuidwest-Veluwe, Liemers, Achterhoek en Stedendriehoek. Bij De Onderwijsspecialisten werken 1.850 medewerkers met 5.000 leerlingen tussen de vier en twintig jaar die extra ondersteuning nodig hebben, omdat ze moeilijk leren, een lichamelijke of meervoudige beperking hebben, chronisch ziek zijn of extra begeleiding nodig hebben.

CULTUUR OOST

Cultuur Oost is de provinciale ondersteuningsorganisatie voor kunst en cultuur in Gelderland. Cultuur Oost werkt met en voor culturele instellingen, cultuurpunten en gemeenten aan de ontwikkeling, verankering en uitvoering van cultuurbeleid en aan een sterke culturele infrastructuur in Gelderland. Kunst en cultuur zijn voor iedereen. Het vormt ons, doet ons genieten. Het helpt ons verschillen te overbruggen, door zelf te maken of mee te maken. Kunst en cultuur zijn essentieel voor een inclusieve, gelukkige en welvarende samenleving. Daarom gaat Cultuur Oost voor maximale toegankelijkheid van kunst en cultuur voor iedereen in Gelderland, nu en in de toekomst.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	4
Aanbevelingen	11
Inleiding	14
Inhoudelijke verkenning	16
Onderzoekopzet en uitvoering	19
Resultaten	21
Inventarisatie	21
Visie	26
Realisatie van cultuureducatie in de school	31
De ontwikkeling van competenties en vaardigheden van leerlingen	41
Wensen voor de toekomst	47
Conclusies	49
Bijlagen	52

SAMENVATTING

INLEIDING

Stichting De Onderwijsspecialisten wilde zichtbaar maken en kunnen beargumenteren welke betekenis kunst- en cultuureducatie heeft in het gespecialiseerd onderwijs. Samen met Cultuur Oost initieerden zij daarom het onderzoek waarvan dit rapport het eindresultaat is. In het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK) werkt Cultuur Oost samen met culturele partners aan de versterking van cultuureducatie in het onderwijs, onder andere bij De Onderwijsspecialisten. Met de uitkomsten van dit onderzoek kan Cultuur Oost zowel het gespecialiseerd onderwijs als het culturele veld nog gericht ondersteunen.

Dát kunst- en cultuureducatie een belangrijk onderdeel is in de algemene onderwijspraktijk, daar zijn ze het binnen De Onderwijsspecialisten wel over eens. Maar hoe brengen de scholen van De Onderwijsspecialisten dit in de praktijk? En welke effecten van kunst en cultuur op school zien onderwijsprofessionals op de ontwikkeling van leerlingen?

Het initiële doel van deze studie was om te onderzoeken welke meerwaarde cultuureducatie kan hebben voor de ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Dat doel veronderstelt dat cultuureducatie sowieso een meerwaarde heeft. Daarom kijken we in dit onderzoek breder dan alleen naar de uitvoering van cultuureducatie, namelijk naar de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. En dat heeft directe raakvlakken met de pedagogische opdracht van de school.

Voor dit onderzoek interviewden we directeuren, cultuurcoördinatoren, leraren en cultuurprofessionals uit verschillende geledingen – speciaal onderwijs (so) en voortgezet speciaal onderwijs (vso), cluster 3 en 4 – en observeerden we een aantal lessen op verschillende scholen.

Hieronder vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

VISIE OP DE BREDE ONTWIKKELING VAN LEERLINGEN

De pedagogische opdracht van de school

Elke school is een professionele instelling met een eigen visie op opvoeding en onderwijs, gebaseerd op een pedagogische opdracht. Deze opdracht vormt de kern van het onderwijs en speelt een cruciale rol in de persoonsontwikkeling van de leerling. De school is een leer- en leefgemeenschap waar de ontwikkeling van individuele kinderen centraal staat en die hen voorbereidt op een leven waarin zij als actieve en verantwoordelijke burgers deelnemen aan de maatschappij.

Iedere school binnen De Onderwijsspecialisten werkt aan de brede ontwikkeling van leerlingen, en legt daarbij bepaalde accenten. Ook iedere leraar heeft een visie op opvoeding en onderwijs. Die is voor een groot deel gestoeld op het (eigen) mensbeeld en meestal gerelateerd aan de eigen drijfveren. Op basis daarvan vult iedere leraar diens pedagogische opdracht in.

Veel leraren en directeuren kiezen bewust voor het gespecialiseerd onderwijs. De vaakst genoemde reden in dit onderzoek is dat binnen het gespecialiseerd onderwijs de groepen kleiner zijn en er een minder grote prestatiecultuur is dan in het reguliere onderwijs. Dit biedt ruimte voor meer individuele aandacht voor de leerling, en voor observatie en reflectie. Daardoor kunnen leraren de persoonsontwikkeling van leerlingen beter volgen en zien op welke vlakken de leerling groeit, hoe die zich sociaal-emotioneel ontwikkelt en of die plezier heeft in wat die doet. Daarnaast koesteren leraren de vrijheid om flexibel te kunnen werken en keuzes te kunnen maken voor zaken die voor de leerlingen belangrijk zijn.

Persoonlijke visie op cultuureducatie

De geïnterviewde directeuren en cultuurcoördinatoren delen een aantal persoonlijke overtuigingen op het gebied van cultuureducatie in de school.

1. Cultuureducatie moet leuk zijn.
Het is belangrijk dat leerlingen plezier hebben of krijgen in de uitvoering van culturele activiteiten. Daardoor zullen zij gemotiveerder zijn hun talenten te onderzoeken en te benutten, nieuwe dingen te leren, en hun grenzen te verleggen.
2. Cultuureducatie draagt bij aan de ontwikkeling van belangrijke competenties.
Cultuureducatie heeft een positief effect op belangrijke vaardigheden en competenties van leerlingen. Door kunst en cultuur leren leerlingen zich te uiten, met anderen samen te werken en zichzelf te presenteren. Ze trainen hun fijne motoriek, ze doen zelfvertrouwen op en ze leren zelfstandig te werken en zich te focussen op een specifieke taak of een werkstuk.
3. Cultuureducatie heeft een langetermijneffect op de leerling.
Cultuureducatie over langere tijd en bij herhaling aanbieden versterkt de positieve effecten zoals hierboven genoemd. Volgens veel geïnterviewde leraren, directeuren en vakdocenten leidt dit zelfs tot een blijvend effect.

Gemeenschappelijke visie op en draagvlak voor cultuureducatie

Cultuurcoördinatoren streven naar de ontwikkeling van een gemeenschappelijke visie en een breed draagvlak voor cultuureducatie binnen het schoolteam. Veel directeuren en cultuurcoördinatoren zouden graag zien dat het team het belang van kunst en cultuur voor de brede ontwikkeling van de leerling ziet en onderkent. Zij willen teamleden inspireren en deskundigheid op het gebied van cultuureducatie vergroten.

In de afgelopen jaren hebben veel van hen daarin stappen gezet. Directeuren zien cultuureducatie steeds meer als een serieus vak – mede dankzij deelname aan het stimuleringsprogramma CMK – en zijn bereid dit te faciliteren door tijd en financiën in te zetten. Dit is ook de verdienste van de cultuurcoördinatoren: zij hebben cultuureducatie meer onder de aandacht gebracht, agenderen het, en weten leraren steeds meer te enthousiasmeren.

Wel zouden cultuurcoördinatoren de invulling van cultuureducatie in de school nog meer willen versterken. Volgens hen is cultuureducatie op veel plaatsen nog te vrijblijvend. Zij hebben behoefte aan een vernieuwing van het curriculum op het gebied van kunst en cultuur, waarbij de focus sterker komt te liggen op de ontwikkeling van leerlingcompetenties in plaats van het aanleren van kunstvaardigheden.

Daarnaast zien zij graag meer structuur in de uitvoering, met name lesinhoudelijk, en willen ze meer aandacht voor de realisatie van leerlijnen cultuureducatie voor verschillende leerjaren. De aanpak van cultuureducatie in de school zou nog wat aan samenhang kunnen winnen. Op dit moment is dit nog in ontwikkeling, maar zijn al wel stappen gezet.

UITGANGSPUNTEN CULTUUREDUCATIE IN SCHOOL

In haar koersplan beschrijft stichting De Onderwijsspecialisten dat zij streeft naar een dynamisch schoolsysteem met een holistische inslag. Een schooleigen leerecosysteem, waarin de leerling zich kan ontwikkelen in een omgeving waarin alles elkaar raakt en versterkt. De scholen onderschrijven deze visie, en benadrukken dat cultuureducatie daar ook deel van uitmaakt.

Leraren geloven in het potentieel van cultuureducatie om leerlingen te laten groeien. Tenminste, als de leerling daarbij ook voldoende ruimte krijgt om te experimenteren, dingen uit mag proberen, en fouten mag maken. Dit hoort volgens hen in een leerproces. In de praktijk blijkt dat vooral de klasleraren in het so het moeilijk vinden om leerlingen de vrije hand te geven. Veel leraren in het so houden vast aan structuren en een vooraf vastgesteld eindresultaat. Leraren voelen zich onzeker om de les 'los te laten'. Ze zijn bang dat dit ten koste gaat van het gevoel van veiligheid van de leerling, dat leerlingen een te vrije aanpak niet aan zouden kunnen of gefrustreerd kunnen raken door te veel prikkels of een gebrek aan inspiratie.

In het vso willen docenten juist bewust werken aan de zelfredzaamheid van de leerlingen en durft men vertrouwde structuren wel om te gooien. Zij moedigen leerlingen aan om meer zelfstandigheid en eigenaarschap te ontwikkelen. Dit geldt ook voor cultuureducatie. Leerlingen krijgen de mogelijkheid persoonlijke doelen te stellen en hun eigen leerproces in te richten, bijvoorbeeld door zich te bekwamen in specifieke vaktechnieken of door te werken naar een zelf bepaald eindresultaat, zoals een werkstuk of een uitvoering voor publiek.

Vooraf in het vso werken leerlingen regelmatig 'klasdoorbroken', dus buiten hun eigen klas. Dat daagt hen uit en stelt hen bloot aan veel impulsen. Vooraf bestond de vrees dat dit voor leerlingen verstrend zou kunnen werken, maar dat blijkt volgens de leraren nauwelijks het geval te zijn: de meeste leerlingen gedijen ook in een omgeving met veel prikkels en uitdagingen. Dat werkt vooral goed als de leerling zich in de les kan focussen op een specifieke taak of opdracht. Volgens de leraren leren leerlingen daar veel van: klasdoorbroken werken haalt ze even uit hun comfortzone waardoor zij leren anticiperen op nieuwe of vreemde prikkels. Leerlingen leren op deze manier buiten hun vertrouwde omgeving te werken, en voelen zich voldoende veilig, omdat ze weten dat de leraar of vakdocent uiteindelijk zorgt voor de nodige bescherming en stabiliteit.

Klasdoorbroken werken vindt in het so minder vaak plaats, omdat leraren de bekende structuren niet durven los te laten, en omdat het veel extra organisatie (en dus tijd) vraagt. Tegelijkertijd ervaren sommige cultuurcoördinatoren en directeuren een grote mate van overbescherming; zij vinden dat leerlingen soms te veel 'gepamperd' worden. Zij doen een pleidooi dit te doorbreken. Hun boodschap is: als je als leraar of vakdocent te behoedzaam bent, dan ontnem je de leerling de kans om te leren. Zorg ervoor dat je op de achtergrond aanwezig bent en in kan grijpen als er iets mis dreigt te gaan. Leerlingen voelen zich dan veilig genoeg om te ontdekken en te experimenteren.

UITVOERING CULTUUREDUCATIE IN SCHOOL

De kunstvakken zijn zodanig ingericht dat leerlingen een bepaalde ontwikkellijijn volgen, met een leerlijn of een methode. Het so gebruikt vaak de inhoudslijnen Kunstzinnige Oriëntatie van het SLO. Van leraren wordt verwacht dat zij de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie kennen en integreren in hun cultuurlessen. In het ideale geval vertalen zij die naar de lesinhoud en laten ze de leerlingen weten aan welke doelen zij werken. Enkele scholen gebruiken hiervoor ondersteunende instrumenten, zoals leerlijnen en doelenkaarten.

De scholen willen cultuureducatie graag vakoverstijgend of geïntegreerd inzetten, passend in de eigen onderwijspraktijk. Dat gebeurt ook steeds meer: cultuureducatie krijgt dan, naast 'vak op zich', vakoverstijgend een plek binnen bijvoorbeeld burgerschapsvorming en bij de uitvoering van verschillende schoolthema's.

Samenwerking met externe cultuurprofessionals

Scholen huren regelmatig externe cultuurprofessionals in voor extra verdieping van cultuureducatie. Deze professionals zorgen voor gevarieerde en inspirerende lessen en brengen nieuwe vaardigheden en kennis mee, zowel voor leerlingen als voor de leraren. Bijkomend effect is dat deze cultuurprofessionals soms een rolmodel zijn waar leerlingen zich graag aan spiegelen.

Veel leraren waarderen de cultuurprofessionals om hun artistieke, ondernemingszin en hun out of the box-benadering. Om de waarde van de cultuurprofessionals optimaal te benutten is het daarom essentieel dat zij de vrijheid en het vertrouwen krijgen om hun creativiteit volledig in te zetten.

De cultuurprofessional wordt steeds vaker gevraagd zich in de lessen niet alleen te richten op het aanleren van vakvaardigheden, maar ook op een bredere ontwikkeling van de leerling. Dit past in het streven van veel scholen om cultuureducatie sterker te richten op het verwerven van specifieke competenties, in plaats van te focussen op het aanleren van kunstvakvaardigheden. Dat vraagt bij de cultuurprofessional om didactische en pedagogische competenties. De afstemming op de behoeften van de leerlingen is essentieel; de cultuurprofessional moet kunnen 'lezen' wat een leerling nodig heeft.

Een andere belangrijke voorwaarde is dat de cultuurprofessional creatief en flexibel om kan gaan met de lesstof. Een goede inhoudelijke en praktische afstemming tussen school en externe cultuurprofessional is daarom cruciaal. Daar hoort bij dat er overeenstemming moet zijn over het lesdoel, zowel in artistiek opzicht als over de competenties die de les bij de leerlingen moet aanspreken.

Ontwikkeling van burgerschap

Veel lessen cultuureducatie stimuleren ook burgerschap, een verplicht vak op scholen en een speerpunt van De Onderwijsspecialisten.

Denk aan het thema 'Duurzaamheid': hoe kunnen we werken met overtollig materiaal? Of het thema 'Protest': hoe breng je met behulp van kunst en cultuur je boodschap over? Of aan een directe connectie met de buurt, bijvoorbeeld door de oprichting van een zangkoor dat regelmatig optreedt in verzorgingshuizen.

Naschoolse cultuureducatie

De scholen vinden het belangrijk dat leerlingen zich ook na schooltijd kunnen ontspannen of uitleven met activiteiten rondom kunst en cultuur. Toch is het voor scholen lastig om mee te werken aan of in te zetten op naschoolse culturele activiteiten. Dat heeft onder andere te maken met logistiek: leerlingen wonen niet altijd in de directe omgeving van de school en zijn gebonden aan vervoer na schooltijd. Daarnaast werken de onderzochte scholen relatief weinig samen met andere scholen, naschoolse opvang of wijkorganisaties. Deelnemers aan dit onderzoek ervaren dit als een gemis.

Randvoorwaarden

Wat betreft randvoorwaarden valt op dat de scholen in het algemeen goed zijn voorzien in middelen en materialen.

- Vrijwel overal staat cultuureducatie op het schoolrooster en is er tijd voor ingeruimd. Een gebrek aan tijd speelt voornamelijk in het so, vooral voor de voorbereiding van activiteiten. Leraren krijgen daar vaker te maken met de 'waan van de dag' en moeten vaak keuzes maken in de uitvoering van verschillende taken.
- Er zijn in het algemeen voldoende financiën om materialen aan te schaffen of culturele activiteiten in te kopen.
- Materialen, gereedschappen en instrumenten zijn bij de meeste scholen in voldoende mate beschikbaar.
- Er zijn verschillende kunstvakmethodes in allerlei kunst-disciplines. Die worden vooral in het so gebruikt.
- De meeste scholen hebben een cultuurcoördinator in huis. Die voert veel taken uit, waaronder de ontwikkeling van visie en beleid op het gebied van cultuureducatie, het aanjagen van cultuur in het schoolteam en het enthousiasmeren van collega's, het inhuren van externe cultuurprofessionals en het inkopen van culturele activiteiten. Cultuurcoördinatoren ervaren hun taak soms als pittig.
- De expertise van leraren op het gebied van cultuureducatie is wisselend.
- In het so geven leraren de lessen op het gebied van cultuureducatie doorgaans zelf. De uitvoering hiervan hangt sterk af van kennis en kunde van en affiniteit met cultuureducatie. Leraren in het so willen graag de ruimte om cultuureducatie naar eigen inzicht in te vullen. Zo houden ze het voor zichzelf leuk, maar cultuurcoördinatoren maken zich soms zorgen of de lessen voldoen aan de gestelde inhoudelijke doelen. Daar is niet altijd zicht op.

- In het vso zijn er minder zorgen rondom de expertise op het gebied van cultuureducatie. Er zijn vaksecties met CKV-docenten en/of vakdocenten in de school. Daardoor ontstaat een meer stabiele kwaliteit van cultuureducatie en kan er gerichter aan ontwikkeldoelen voor de leerlingen gewerkt worden.
- Externe cultuurprofessionals hebben wensen op het gebied van professionalisering, met name didactisch: hoe ga je om met deze doelgroep?

Borging van cultuureducatie in de school

De cultuurcoördinatoren en directies vinden dat cultuureducatie goed geborgd moet zijn binnen de school. Zo wil men zorgen voor leerlijnen cultuureducatie, waarmee leraren zelfstandig aan de slag kunnen. Ook vindt men het belangrijk dat afspraken op papier komen te staan, zodat het schoolteam weet waar het aan toe is. Het uiteindelijke doel is om cultuureducatie structureel in te zetten, planmatig in te bedden en te borgen in het schoolcurriculum en/of in beleid. Dat geldt niet alleen voor reguliere culturele activiteiten, maar ook voor projectmatige en pilot-achtige activiteiten die zijn gericht op ontdekken en experimenteren.

De continuïteit van de uitvoering van cultuureducatie is wel een zorg. De cultuurcoördinator is hier in principe voor verantwoordelijk, maar de vraag is of de taak cultuurcoördinatie voldoende binnen de school is geborgd. Daarom is het van belang dat kaders en afspraken zijn vastgelegd, en dat de rol en taak van cultuurcoördinatie helder beschreven en overdraagbaar is.

DE ONTWIKKELING VAN COMPETENTIES EN VAARDIGHEDEN VAN LEERLINGEN

De geïnterviewden zijn van oordeel dat kunst- en cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs een aanzienlijke impact heeft op de leerlingen. Leraren zien allerlei positieve veranderingen en ontwikkelingen bij de leerlingen, ook ontwikkelingen die zij vooraf niet hadden voorzien. In verschillende domeinen zien zij groei als gevolg van de inzet van activiteiten op het gebied van kunst en cultuur.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Culturele activiteiten hebben volgens de respondenten een grote invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Zij geven aan dat het zelfvertrouwen van leerlingen groeit wanneer zij de vrijheid krijgen om te experimenteren en keuzes te maken zonder de druk dat iets op een bepaalde manier 'moet'. Leraren zien dat leerlingen opbloeien en meer van zichzelf durven laten zien. Leerlingen leren samen te werken, door te zetten als iets even niet lukt, keuzes te maken en elkaar te helpen. Ook leren ze omgaan met hun eigen emoties en/of die van anderen. Door hun eigen werk te presenteren, ontwikkelen de leerlingen een positief zelfbeeld, leren zij zich te uiten en worden ze zelfbewuster.

Cognitieve functies

In de interviews geven vooral de leraren en klasmentoren aan dat de culturele activiteiten een positief effect hebben op de cognitieve functies van leerlingen. Dit uit zich vooral in taalontwikkeling: door muziek- en theaterprojecten krijgen leerlingen de kans om nieuwe woorden en begrippen op een betekenisvolle manier aan te leren. Daarnaast is er aandacht voor tekstbeleving, omdat verhalen en liedjes worden uitgelegd en besproken. Dit helpt leerlingen om de inhoud beter te begrijpen.

Metacognitie

Tijdens de culturele activiteiten nemen leraren, cultuurcoördinatoren en vakdocenten waar dat leerlingen gaandeweg steeds beter in staat zijn hun eigen opdrachten in te vullen en hun eigen werkzaamheden aan te sturen. Leerlingen werken in stappen toe naar een eindresultaat dat zij zelf hebben bepaald. Binnen de activiteiten is er ruimte voor fouten en reflectie, waardoor leerlingen zelfstandig hun doel bij kunnen stellen, of tot verbetering kunnen komen. Zo leggen zij voor zichzelf de lat steeds weer een stukje hoger. Daarnaast werken leerlingen aan belangrijke vaardigheden zoals plannen, organiseren, keuzes maken en creatieve oplossingen vinden.

Executieve functies

De lessen cultuureducatie stimuleren de executieve vaardigheden van de leerlingen. Dit zijn vaardigheden die leerlingen uiteindelijk nodig hebben om in de maatschappij en op hun werk te functioneren, zoals werkzaamheden indelen en problemen oplossen, maar ook op tijd komen en verantwoordelijkheid nemen. Leraren motiveren de leerlingen met opdrachten waarbij plannen centraal staat. Daarnaast focussen de lessen op executieve functies als taken voltooien, de aandacht erbij houden, focus op het werk houden en jezelf afsluiten voor prikkels.

In het vso krijgen de leerlingen de ruimte om zelf te ontdekken en te experimenteren. Het eindresultaat ligt niet vast; leerlingen bedenken zelf een doel of een resultaat waar ze naartoe willen werken. Sommige leerlingen hebben daar wat aanmoediging of inspiratie bij nodig. Het procesgericht werken ligt hierbij voor een groot deel aan de basis.

Leerlingen leren conceptualiseren, ideeën ontwikkelen, zich oriënteren, informatie zoeken, experimenteren, keuzes maken en creatief denken. Ze leren plannen en organiseren, doorzetten, en reflecteren op hun werk. De manier waarop leerlingen aan deze vaardigheden werken voelt voor hen natuurlijk aan. Zo maken zij zich deze vaardigheden eigen, en voelen zij zich meer eigenaar van hun eigen leerproces.

In het so is het procesgericht werken nog wat minder ingeburgerd; veel leraren voelen zich niet zeker genoeg om leerlingen de vrije hand te geven. Toch vindt de procesgerichte didactiek ook steeds meer zijn weg naar het so.

CONCLUSIE

Cultuureducatie past goed in het dynamisch leerecosysteem dat de scholen in het gespecialiseerd onderwijs van De Onderwijsspecialisten voor ogen hebben. Dat schoolsysteem bestaat niet uit hokjes en vakjes, zoals dat ook niet geldt voor de maatschappij. Door cultuureducatie vakoverstijgend in te zetten, raakt het verschillende ontwikkeldomeinen, thema's en leergebieden. Dat maakt cultuureducatie meer dan alleen 'leuk' en 'een uitlaatklep'.

Binnen de scholen van De Onderwijsspecialisten verschuift de focus steeds nadrukkelijker van het aanleren van vaardigheden (praktische skills) naar het aanleren van verschillende competenties (een combinatie van vaardigheden, gedrag en persoonlijke eigenschappen), zoals zelfstandig werken, samenwerken, emotieregulering en probleemoplossend vermogen. Deze competenties zijn voor de leerlingen van essentieel belang om zich in de maatschappij te redden. Cultuureducatie draagt daar, volgens de respondenten in dit onderzoek, in grote mate aan bij. Dat geeft de school extra handvatten om de eigen visie op de brede ontwikkeling van leerlingen, verwoord in de pedagogische opdracht van de school, inhoud en gewicht te geven en hier op een bewuste manier aan te kunnen werken.

De onderwijsprofessionals in dit onderzoek tonen zelf aan en ondersteunen dat cultuureducatie een factor van belang is in de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. En dat het veel handvatten biedt om de leerlingen met relevante competenties en vaardigheden toe te rusten. Toch is meer onderzoek nodig om het belang van cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs te onderbouwen. Bij voorkeur een longitudinale studie, om meer bewijs te verzamelen, gebaseerd op meer dan een aantal individuele waarnemingen.

AANBEVELINGEN

Op basis van de conclusies uit dit onderzoek komen we tot een aantal aanbevelingen voor De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost. Deze aanbevelingen zijn erop gericht de invulling van cultuureducatie in de scholen verder te versterken, aanvullend op de keuzes die zowel op bestuursniveau als binnen de scholen zijn gemaakt.

AANBEVELINGEN VOOR CULTUUREDUCATIE OP SCHOOL

1 Benut de pedagogische opdracht van de school voor de versterking en verdieping van cultuureducatie

Een van de conclusies in dit onderzoek is dat de scholen binnen De Onderwijsspecialisten hun beleid op het gebied van cultuureducatie voor een groot deel baseren op de pedagogische opdracht van de school en/of de leraar. Om meerdere redenen is de pedagogische opdracht van de school een mooie leidraad om niet alleen de brede ontwikkeling van leerlingen te kunnen ontwikkelen en volgen, maar ook om cultuureducatie daarin verder te integreren. Ten eerste kan de school zelf accenten leggen in de ontwikkeling van de leerling, afhankelijk van wat deze nodig heeft en wat de school hierin kan bieden; maatwerk – een belangrijke randvoorwaarde voor veel scholen – blijft zo mogelijk. Ten tweede zorgt de pedagogische opdracht als uitgangspunt voor de inrichting van cultuureducatie ervoor dat de school een beroep doet op de drijfveren van de leraren, waardoor meer draagvlak voor kunst en cultuur zal ontstaan.

2 Richt visieontwikkeling meer op de ontwikkeldoelen van de leerling

Voor de ontwikkeling van schoolbeleid op het gebied van cultuureducatie is de vorming van een (schoolbrede) visie essentieel. Maar waar de focus doorgaans ligt op de ontwikkeling van een visie op cultuureducatie, zou juist een visie op de ontwikkeling van de leerling leidend moeten zijn. Met andere woorden: zorg voor een beschrijving van de beoogde ontwikkeldoelen, en stem hier de inhoud van cultuureducatie op af. Deze aanpak leidt tot een grotere dynamiek in de school omdat het 'ontschottend' werkt: als de ontwikkeling van de leerling leidend is, dan leidt dit tot een bredere invalshoek en werkwijze als het gaat om het verbinden van vakken, leergebieden en thema's. Daarbij is het raadzaam de cultuurprofessional te betrekken. Die beschikt vaak over een onconventionele blik op hoe je deze verschillende ontwikkeldoelen en onderwerpen met elkaar kunt verbinden.

3 Verbind leergebiedoverstijgende kerndoelen aan cultuureducatie

De Onderwijsspecialisten verbinden steeds vaker cultuureducatie aan leerlingcompetenties. Wat daarbij kan helpen, is een koppeling van activiteiten aan leergebiedoverstijgende kerndoelen. In het so worden onder meer doelen gesteld op het gebied van het ontwikkelen van een positief zelfbeeld, sociaal gedrag, zintuiglijke en motorische ontwikkeling, en omgaan met media en technologische hulpmiddelen. In het vso gaat het om leergebiedoverstijgende doelen als leren leren, leren taken uitvoeren, en het leren functioneren in sociale situaties.

De leergebiedoverstijgende kerndoelen zijn uitgebreid beschreven. Het SLO heeft bijvoorbeeld een tienstappenplan ontwikkeld om deze leergebiedoverstijgende kerndoelen te integreren in het onderwijs. Deze kunnen ter inspiratie dienen om de invulling van cultuureducatie, in relatie tot de ontwikkeling van leerlingcompetenties, meer body te geven.

4

Blijf bouwen aan een doorgaande leerlijn so naar vso – de basis ligt er al!

In het convenant voor de periode 2024-2028 investeren partners De Onderwijsspecialisten, cultuurpunten en Cultuur Oost in de borging van kunst- en cultuureducatie in het curriculum. Een van de ambities uit dit convenant is de realisatie van een doorlopende leerlijn van het so naar het vso. Maar de contouren van een dergelijke leerlijn liggen er eigenlijk al (alleen niet overal in gelijke mate).

In het so:

- wordt de basis gelegd. Cultuureducatie is erop gericht dat leerlingen kennismaken met een breed aanbod kunst en cultuur, plezier krijgen in de uitvoering ervan en laagdrempelige, praktische vakvaardigheden aanleren die door de leerjaren heen opgebouwd kunnen worden (aan de hand van de ontwikkeldoelen kunstvakken, zoals bijvoorbeeld beschreven in de TULE-leerlijnen). Denk hierbij aan eenvoudige (motorische) handelingen zoals knippen, in een ritme kunnen bewegen of melodieën herkennen.
- is de leraar 'basisvaardig' en beschikt die over globale kunstvakvaardigheden (al dan niet in uitwisseling met collega's). Leraren zetten kleine stappen in het opdoen van kennis van cultuureducatie, bijvoorbeeld aan de hand van de kerndoelen, inhoudsdoelen TULE, en/of leergebiedoverstijgende kerndoelen. Daar waar nodig en gewenst kunnen cultuurprofessionals zorgen voor extra verdieping in de activiteiten, of voor scholing van leraren.
- is de cultuurcoördinator de aanjager en inspirator. De cultuurcoördinator zorgt dat cultuureducatie op de agenda staat, inspireert het schoolteam, houdt zicht op de uitvoering, stelt cultuurprogramma's samen, werkt samen met leraren en eventueel cultuurprofessionals aan verbinding van kunst en cultuur met andere vakken en thema's.

In het vso:

- wordt de lijn doorgetrokken en verder uitgebouwd, kunstvakgericht en op het gebied van leerlingcompetenties. Scholen zetten in op specifieke leerlingcompetenties en handelingsstrategieën, bijvoorbeeld zelfstandig werken, doorzettingsvermogen, leren werken in een niet-prikkelarme omgeving, uit de comfortzone stappen, grenzen verleggen, het stimuleren van creativiteit in denken en oplossingsgerichtheid, eigenaarschap bij de leerling ontwikkelen. Ook hier kan de cultuurprofessional voor een verdieppingsslag zorgen. Dit is alleen mogelijk als scholen tegelijkertijd inzetten op de verdere ontwikkeling van vakvaardigheden bij de leerlingen, waarvoor de basis – als het goed is – is gelegd in het so.
- heeft de leraar (mentor) niet direct een actieve rol in de uitvoering van cultuureducatie, maar wel in de observatie en individuele begeleiding van de leerlingen. Samen met de cultuurcoördinator of vakdocent/CKV-docent kunnen zij specifieke ontwikkeldoelen voor de individuele leerling benoemen en volgen.
- is de vakdocent/CKV-docent coach en procesbewaker. Deze leraar motiveert en inspireert de leerlingen, stelt met de leerling ontwikkeldoelen vast en probeert samen met de leerling de lat steeds een stukje hoger te leggen. Daarnaast volgt die samen met de leraar/klasmentor de ontwikkeling van de individuele leerlingen en stuurt eventueel op onderdelen bij. De cultuurcoördinator draagt zorg voor de benodigde condities en leerjaaroverstijgende culturele activiteiten, zet de grotere lijnen uit en onderhoudt de contacten met de externe cultuurprofessionals.

AANBEVELINGEN VOOR DE SAMENWERKING IN CULTUUREDUCATIE

1 **Faciliteer bovenschoolse samenwerking en kennisuitwisseling**

We constateerden in dit onderzoek dat scholen en cultuurcoördinatoren bovenschoolse samenwerking en de samenwerking met culturele partners erg belangrijk vinden, maar dat het vaak aan tijd ontbreekt. Om kunst- en cultuureducatie in de volle breedte op de scholen op een hoger niveau te brengen raden wij aan om deze samenwerking en uitwisseling op bovenschools niveau veel sterker te faciliteren.

2 **Betrek het gespecialiseerd onderwijs meer in de convenantvorming op gemeentelijk niveau**

Scholen hebben aangegeven dat zij het belangrijk vinden dat er voor hun leerlingen ook buiten schooltijd iets te doen moet zijn op het gebied van kunst en cultuur in hun eigen omgeving. De scholen zelf hebben hier weinig armslag voor: zij hebben geen tijd voor het organiseren van buitenschools aanbod of ze hebben te weinig contacten met het culturele veld, en leerlingen wonen soms te ver bij school vandaan. Ook nemen respondenten in dit onderzoek aan dat het voor leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs lastig kan zijn een leuke of zinvolle culturele vrijetijdsbesteding te vinden, omdat niet alle culturele organisaties goed toegerust zijn om deze kinderen en jongeren te begeleiden.

Cultuur Oost werkt via CMK aan lokale culturele convenanten van gemeenten, onderwijs en culturele organisaties. In deze convenanten zou meer ruimte gemaakt kunnen worden voor leerlingen van het gespecialiseerd onderwijs: de behoeften liggen bij hen vaak op een ander niveau en op een ander vlak dan bij leerlingen uit het regulier onderwijs. Juist om kansengelijkheid van deze kinderen en jongeren te vergroten zou dit in de convenantvorming een aandachtspunt kunnen zijn.

3 **Blijf werken aan kennis over het gespecialiseerd onderwijs bij lokale cultuurpunten**

De resultaten uit dit onderzoek bieden handvatten aan lokale cultuurpunten – die betrokken zijn bij de uitvoering van CMK in Gelderland – voor de samenwerking met het gespecialiseerd onderwijs. Het geeft inzicht in de specifieke vragen die spelen, wat een visie en werkwijze zoals die van De Onderwijsspecialisten kan opleveren en welke leerlingcompetenties cultuureducatie kan versterken. Wij raden cultuurpunten aan om de kennis over (cultuureducatie in het) gespecialiseerd onderwijs te (blijven) ontwikkelen. Zodat zij scholen in het gespecialiseerd onderwijs nog beter op maat kunnen ondersteunen. Bijvoorbeeld door cultureel aanbod te selecteren dat aansluit op de specifieke behoeften van deze scholen en leerlingen en door cultuurprofessionals passende scholing te bieden om deze leerlingen te kunnen begeleiden. Dit onderzoek en eventuele ondersteuning vanuit Cultuur Oost helpen daarbij.

INLEIDING

De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost werken volgens de intentieverklaring DOS-CO 2022-2025 al een tijd intensief samen aan cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs, binnen het programma CMK. Samen verstrekten de twee partijen de opdracht voor het huidige onderzoek.

AANLEIDING VAN HET ONDERZOEK

'Kunst en cultuur zijn onmisbaar voor de vorming van jonge mensen. Onderwijs in kunst en cultuur draagt bij aan de culturele en creatieve ontwikkeling van kinderen en jongeren. Lessen in muziek, dans, theater en beeldende vorming zijn niet alleen leuk, maar ook nodig voor brede vorming. In lessen kunst en cultuur werken leerlingen aan hun culturele competenties, en ontdekken zij hun talenten. Cultuureducatie is daarom belangrijk in heel het onderwijs. De ideeën die er momenteel heersen over het belang van kunst en cultuur in het (gespecialiseerd) onderwijs, zijn voor een groot gedeelte gebaseerd op 'gevoel' en 'individuele waarnemingen'. Het streven voor zowel De Onderwijsspecialisten als voor Cultuur Oost is om de bijdrage van cultuureducatie in de brede ontwikkeling van leerlingen zichtbaar te maken en te onderbouwen.'
(Opdrachtverstrekking De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost)

De Onderwijsspecialisten wilden zichtbaar maken en kunnen beargumenteren welke betekenis kunst- en cultuureducatie heeft in het gespecialiseerd onderwijs. Dat kunst- en cultuureducatie een belangrijk onderdeel is in de algemene onderwijspraktijk, daar zijn ze het binnen De Onderwijsspecialisten wel over eens. In het waarom wilden ze graag meer inzicht krijgen. De behoefte om 'het waarom' beter te kunnen onderbouwen speelt ook voor Cultuur Oost. In het programma CMK werkt Cultuur Oost samen met culturele partners aan de versterking van cultuureducatie in het onderwijs, onder andere bij De Onderwijsspecialisten. Met de uitkomsten van dit onderzoek kan Cultuur Oost zowel het gespecialiseerd onderwijs als het culturele veld nog gerichter ondersteunen.

Het initiële doel van het onderzoek was dus om te onderbouwen welke meerwaarde cultuureducatie kan hebben voor de ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Dat doel veronderstelt dat cultuureducatie sowieso een meerwaarde heeft. Dit kan leiden tot *confirmation bias*, waarbij we het onderzoek zo inrichten en uitvoeren dat we die aanname ondersteunen. Daarom kijken we in dit onderzoek breder dan alleen naar de uitvoering van cultuureducatie, namelijk naar de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. En dat heeft directe raakvlakken met de pedagogische opdracht van de school.

DE PEDAGOGISCHE OPDRACHT VAN DE SCHOOL

Een eenduidige definitie van de 'pedagogische opdracht van de school' bestaat niet. In dit onderzoek gebruiken we een definitie die we destilleerden uit een bijdrage van Arja Kerpel op kennisplatform 'Wij leren!' Die sluit goed aan op de manier waarop De Onderwijsspecialisten invulling geeft aan de pedagogische opdracht van de school. *"De pedagogische opdracht is het voorbereiden van kinderen op een leven als actieve en verantwoordelijke burgers in de maatschappij."*

In dit onderzoek staat de pedagogische opdracht van de scholen van De Onderwijsspecialisten centraal. Wat beogen de scholen en leraren in de persoonlijke en cognitieve ontwikkeling van hun leerlingen? En in aanvulling daarop: welke bijdrage levert cultuureducatie aan deze ontwikkeling?

Dit leidde tot het centrale doel van dit onderzoek:

Inzicht verwerven in de bijdrage van cultuureducatie aan het realiseren van de persoonlijke en cognitieve ontwikkeling van de leerling in het gespecialiseerd onderwijs.

Hiervoor beantwoorden we de volgende vier onderzoeksvragen:

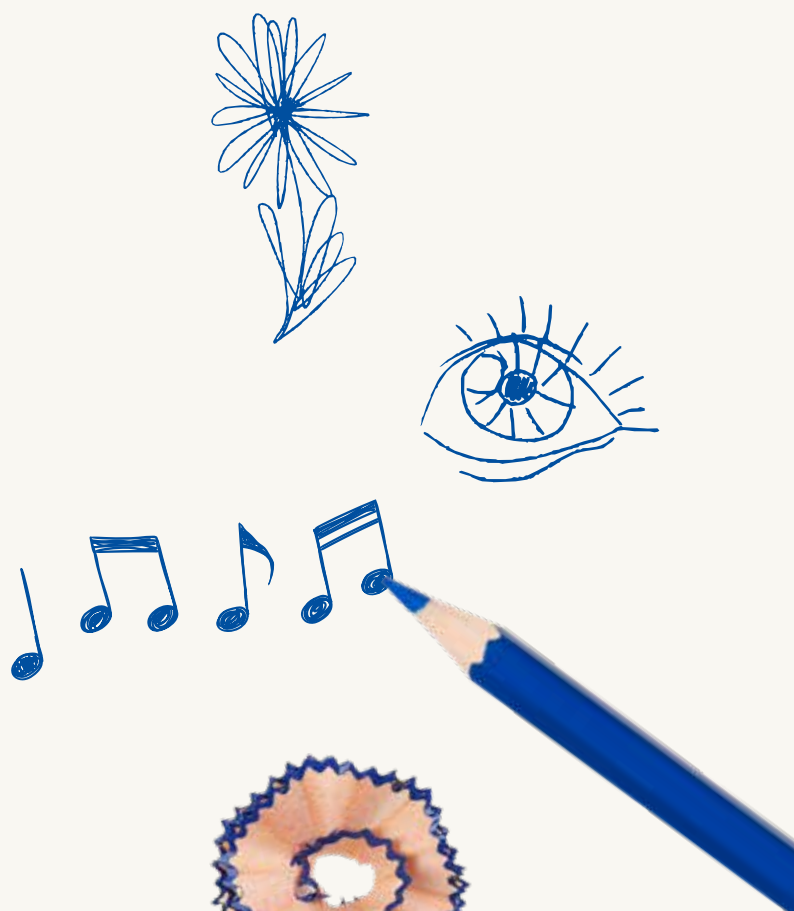
1. Wat is de visie van de scholen op het gebied van cultuureducatie, in relatie tot de brede en de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerling?
2. In hoeverre draagt cultuureducatie in de huidige schoolpraktijk bij aan de realisatie van de beoogde brede en sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen?
3. Welke kansen en mogelijkheden zien schooldirecteuren, cultuurcoördinatoren, leraren, vakdocenten en cultuurprofessionals om invulling te geven aan de ontwikkeldoelen met behulp van cultuureducatie?
4. Wat betekent dit voor de uitvoering van cultuureducatie in de school?

Om deze deelvragen te beantwoorden voerden we vooraf een inhoudelijke verkenning uit, die we in het volgende hoofdstuk beschrijven. Daarin zetten we uiteen wat we precies bedoelen met de brede ontwikkeling van leerlingen, uit welke elementen deze brede ontwikkeling bestaat en hoe we deze elementen definiëren.

Vervolgens lichten we de opzet en uitvoering van dit onderzoek nader toe.

Daarna beschrijven we de resultaten van het onderzoek, opgesplitst in twee delen. In het eerste deel, de inventarisatie, gaan we in op de huidige visie en beleid op het gebied van cultuureducatie, zoals die beschreven staan in de verschillende schoolplannen van de scholen. In het tweede deel, de veldwerkfase, volgen de resultaten uit de interviews en lesobservaties. In dit deel komen onderwerpen aan bod als visie en (persoonlijke) drijfveren, de realisatie van kunst- en cultuuractiviteiten in school, de opbrengsten van de inzet van cultuureducatie op de brede ontwikkeling van leerlingen, de randvoorwaarden voor de uitvoering en eventuele wensen voor cultuureducatie in de toekomst.

We sluiten dit rapport af met conclusies.

INHOUDELIJKE VERKENNING

BEGRIPPENKADER: DE ‘BREDE ONTWIKKELING’ VAN LEERLINGEN EN DE ONTWIKKELDOMEINEN

Het landelijke expertisecentrum voor curriculumvorming SLO beschrijft de brede ontwikkeling van leerlingen als volgt: *‘[het gaat] erom dat kinderen zich ontwikkelen tot competente personen. Daaronder verstaan we het vermogen om te denken, te voelen en te handelen. Kinderen krijgen hiermee greep op de (sociale) wereld en leren hun plaats te bepalen in deze wereld.*

Kijkend naar de ontwikkeling van een kind onderscheidt het SLO vijf aspecten:

1. *het cognitieve: het vermogen een wereldbeeld te vormen en op basis daarvan interactie aan te gaan met alles wat je tegenkomt in je omgeving;*
2. *het creatieve: het vermogen om op nieuwe manieren over dingen na te denken en op nieuwe manieren iets te doen;*
3. *het sociaal-emotionele: het vermogen om adequaat om te gaan met jezelf, anderen en de wereld die je omringt;*
4. *het zintuiglijke: het vermogen om op adequate wijze langs zintuiglijke weg informatie op te nemen en te verwerken;*
5. *het motorische: het vermogen om bewegingen aan te passen aan de situatie.*

De verschillende aspecten van competenties hangen samen en beïnvloeden elkaar wederzijds. Omdat ze een integraal geheel vormen, als tandwielen waarvan de raderen in elkaar grijpen, vormen ze ook een graadmeter om vast te stellen of het kind zich goed ontwikkelt. Wanneer een van deze vijf aspecten achterblijft in ontwikkeling, heeft dat consequenties voor de andere aspecten van competentie.²

Dat de scholen in dit onderzoek de brede ontwikkeling van kinderen nastreven blijkt uit hun schoolplannen. Daarin komen de meeste van hiervoor genoemde ontwikkeldomeinen nadrukkelijk terug. Maar de scholen kiezen vaak wel een eigen invalshoek of indeling van de ontwikkeldomeinen, zo bleek in de aanloop naar dit onderzoek. Hieronder definiëren we daarom de ontwikkeldomeinen zoals ze naar voren komen in de schoolplannen. We baseren ons daarbij op definities van gespecialiseerde kennisplatforms, zoals SLO, Wij Leren, HBO Kennisbank en Talenteducation.eu.

Cognitieve vaardigheden³

Cognitieve vaardigheden, functies of vermogens hebben te maken met de mate waarin leerlingen in staat zijn om kennis en informatie op te nemen en te verwerken. Bij het verwerken van informatie spelen allerlei mentale processen een rol: geheugen, taal, oriëntatie, aandacht en het vermogen om problemen op te lossen, concepten te vormen en dingen te visualiseren. Daarnaast zijn redeneren, rekenen, lezen en schrijven, veronderstellingen maken en initiatieven nemen cognitieve functies.

Metacognitie⁴

Metacognitie betreft de kennis en vaardigheden om het eigen denken, handelen en leren te organiseren, te sturen en te controleren. Het gaat dan om vaardigheden voor taakoriëntatie (wat moet ik doen?), doelen stellen (wat moet ik bereiken?), plannen (hoe bereik ik dat doel?), systematisch werken (stap-voor-stap), jezelf monitoren tijdens de uitvoering (maak ik geen fouten, begrijp ik alles?), na afloop evalueren (klopt het antwoord?) en reflecteren (wat kan ik hiervan leren?). Metacognitie staat in nauwe relatie met de ontwikkeling van executieve functies.

Sociaal-emotionele ontwikkeling⁵

Sociaal-emotionele ontwikkeling richt zich op het dynamische proces waarmee kinderen en jongeren de fundamentele levensvaardigheden verwerven voor het ontwikkelen van een persoonlijke identiteit, het opbouwen van relaties met anderen en het hanteren van verwachtingen van hun omgeving. Dit ontwikkeldomein gaat in op bewustwording en ontwikkeling van het 'zelf' en een positief zelfbeeld, het aangaan van relaties, het leren verplaatsen in en omgaan met anderen, reflecteren op gedrag, conflicthantering, keuzes maken, zelfvertrouwen vergroten en weerbaarheid binnen een groep.

Executieve functies⁶

Executieve functies zijn regelfuncties van de hersenen die essentieel zijn voor het realiseren van doelgericht en aangepast gedrag. Met deze functies worden het doel van ons handelen en attitude bepaald, schakelen we afleidende factoren uit, plannen we de volgorde van handelingen, voeren we de taken die daarvoor nodig zijn stap voor stap uit en controleren we het effect, waarbij we ook rekening houden met mogelijke toekomstige effecten. We reguleren er emoties, motivatie en alertheid mee en laten ervaringen uit het verleden meespelen bij de verwachtingen over en beslissingen voor de toekomst. Executieve functies zijn een verzameling processen die te maken hebben met het beheren van jezelf en de bronnen die nodig zijn om een doel te bereiken.

Burgerschapsontwikkeling⁷

Burgerschapsvorming is het vormen van leerlingen die actief meedoen aan de samenleving en een positieve bijdrage leveren aan de samenleving. Het is geen vak, maar een taak van de school. Scholen zijn wettelijk verplicht om deze taak uit te voeren, de inspectie ziet hierop toe. Bij burgerschapsvorming gaat het vooral om de houding en de vaardigheden van de leerlingen. De drie domeinen die de kern van burgerschapsvorming vormen, zijn:

- democratie, ondanks verschillende opvattingen op een vredige manier tot oplossingen komen;
- participatie, een bijdrage leveren aan de eigen leefomgeving en de verantwoordelijkheid ervoor te nemen;
- identiteit, handelen vanuit eigen waarden en normen.

Competentiebibliotheek De Onderwijsspecialisten

Binnen De Onderwijsspecialisten is een lijst beschikbaar met leerlingcompetenties.

Deze competenties overlappen (deels) met bovenstaande ontwikkeldomeinen. Er zijn twee lijsten beschikbaar:

- Basislijst voorbereiding op dagbesteding en arbeid met competenties als: omgaan met pech, enthousiast zijn om een doel te bereiken, goed en netjes werk leveren, samenwerken en overleggen, jezelf presenteren.
- Keuzelijst voorbereiding op dagbesteding en arbeid met aanvullende competenties als: omgaan met veranderingen, spullen en middelen gebruiken, plannen en organiseren, instructies opvolgen, regels nakomen, leren en onderzoeken.

PROCESGERICHT ONDERWIJS⁸

Procesgericht onderwijs richt zich niet specifiek op de ontwikkeling van bepaalde competenties, maar is een werkwijze die deze competenties aanspreekt en versterkt door te doen. Procesgericht en activerend onderwijs bestaat uit een aantal componenten: leerlingen stellen doelen, oriënteren zich, voeren leeractiviteiten uit (waarbij ze directe ervaringen opdoen, leren door sociale interactie en abstracte informatie verwerken en reflecteren), en evalueren en reguleren hun eigen leerproces.

Een afgeleide hiervan is procesgerichte didactiek⁹, een methodiek die steeds vaker in cultuureducatie wordt toegepast. Hierin verschuift de nadruk van productgericht onderwijs (waarbij leerlingen een werkje namaken) naar vrije didactiek. Het gaat niet om het eindresultaat, maar om het proces van zelf creëren en reflecteren. Bij procesgerichte didactiek krijgt de leerling (deels) de regie over het eigen leerproces.

KERNDOELEN EN LEERGEBIEDOVERSTIJGENDE KERNDOELEN IN HET GESPECIALISEERD ONDERWIJS

In het gespecialiseerd onderwijs gelden kerndoelen die afwijken van die in het regulier onderwijs. De kerndoelen omschrijven wat een leerling aan het einde van de schoolloopbaan moet kennen en kunnen. De overheid heeft voor ieder uitstroomprofiel aparte onderwijsdoelen vastgesteld. De school bepaalt zelf hoe ze de doelen willen halen.

Er zijn drie soorten kerndoelen:

1. Kerndoelen voor de schoolvakken Nederlands, Engels, rekenen en wiskunde, oriëntatie op jezelf en op de wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs.
2. Leergebiedoverstijgende kerndoelen. Het gaat bij deze doelen over het functioneren van de leerling in de maatschappij. Er zijn vier onderdelen: leren leren, leren taken uitvoeren, leren functioneren in sociale situaties en het ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief.
3. Voorbereiding op het verlaten van de school voor het arbeidsmarktgerichte uitstroomprofiel of voor dagbesteding.

ONDERZOEKSOPZET EN UITVOERING

We hebben dit onderzoek in twee fases uitgevoerd.

FASE 1 – INVENTARISATIE VIA BUREAUONDERZOEK

In deze fase analyseerden we de huidige visie en het beleid rondom cultuureducatie zoals beschreven in de schoolplannen van de scholen van De Onderwijsspecialisten. We richtten ons op twee onderwerpen.

1. Wat de scholen verstaan onder de 'brede ontwikkeling' van leerlingen en hoe dit in beleid is vastgelegd.
2. Wat de rol van cultuureducatie is in deze brede ontwikkeling van leerlingen.

We hebben alle schoolplannen van het schooljaar 2023-2024 bestudeerd en geanalyseerd, waarbij we onderscheid maakten tussen speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs, en de clusters 3 en 4. We labelden de teksten uit de schoolplannen aan de hand van de ontwikkeldoelen die we beschreven in het hoofdstuk Inhoudelijke verkenning. Op basis van deze labels maakten we een schematisch overzicht van de meest genoemde ontwikkeldoelen, gerangschikt naar schoolniveau en -type.

FASE 2 – VERDIEPING VIA VELDONDERZOEK: INTERVIEWS EN LESOBSERVATIES

In deze fase onderzochten we hoe het beleid zich vertaalt naar de uitvoering van cultuureducatie in de scholen en welke resultaten dit oplevert in relatie tot de schooldoelen. We verdiepten ons in wat er gebeurt met leerlingen tijdens en na culturele activiteiten, welke competenties tijdens deze activiteiten bewust worden aangesproken, en welk effect de respondenten op de lange termijn bij de leerlingen terugzien.

We vulden de bevindingen uit de interviews aan met onze eigen observaties in de kunst- en cultuurlessen.

Interviews

We interviewden in totaal 21 onderwijsprofessionals, waaronder schooldirecteuren, cultuurcoördinatoren¹⁰, CKV-docenten, leraren en interne vakdocenten van tien verschillende scholen (zie bijlage voor specificatie). We zochten naar een representatieve afspiegeling van niveaus en clusters. Daarnaast interviewden we vijf externe cultuurprofessionals/kunstenaars die regelmatig lessen verzorgen op deze scholen.

Voor de interviews gebruikten we een globale checklist, met als doel de respondent zoveel mogelijk zelf te laten vertellen en open vragen te stellen. In de interviews besteedden we aandacht aan:

- de visie en drijfveren van de respondenten over gespecialiseerd onderwijs, de brede ontwikkeling van leerlingen en hun persoonlijke visie op cultuureducatie;
- de uitvoering van cultuureducatie: welke activiteiten worden geprogrammeerd, waarom, door wie en hoe deze worden uitgevoerd, welke randvoorwaarden nodig zijn en hoe cultuureducatie in de school wordt geborgd;
- de opbrengsten in de ontwikkeling van leerlingen die men signaleert door kunst en cultuur;
- de wensen van scholen over cultuureducatie in de toekomst.

We namen de interviews op en transcribeerden ze met behulp van het programma GoodTape. Vervolgens gebruikten we Atlas.Ti voor het coderen en analyseren van citaten en zinsdelen op basis van vijf hoofdonderwerpen.

1. Uitspraken over visie, beleid, uitgangspunten en drijfveren.
2. Uitspraken over de huidige uitvoering van cultuureducatie: aard, invulling en randvoorwaarden.
3. Uitspraken over de kennis, expertise en competenties van de uitvoerenden van cultuureducatie (leraren, CKV-docenten, vakdocenten en externe cultuurprofessionals).
4. Uitspraken over wat zij bij de leerlingen zien gebeuren qua competenties, vaardigheden en gedrag.
5. Uitspraken die opvielen maar niet binnen de bovenstaande categorieën pasten.

Gestructureerde lesobservaties

We voerden tien lesobservaties uit in lessen waar leerlingen actief aan de slag gingen met kunst en cultuur. Dit gebeurde op twee so cluster 3-scholen, één so cluster 4-school, één vso cluster 3-school, twee vso cluster 4-scholen en één sbo. De observaties vonden plaats op dezelfde scholen waar we ook interviews afnamen.

De meeste observaties richtten zich op beeldende vorming; daarnaast observeerden we een muziekactiviteit, een theateractiviteit en een les wereldoriëntatie. Helaas was het lastig om een goede afspiegeling van de verschillende soorten activiteiten te observeren. Lessen in beeldende vorming en talentdagen zijn toegankelijker voor leerlingen dan bijvoorbeeld theaterlessen, waar leerlingen meer van zichzelf moeten laten zien. Ook moeten we in gedachten houden dat een observatie van één les altijd een momentopname is. Daarom vulden we de observaties vooral aan met de bevindingen uit de interviews.

We beoordeelden de observaties op basis van een model met veelvoorkomende competenties zoals beschreven in de inhoudelijke verkenning (brede ontwikkeling van leerlingen). We letten op:

- gedragingen die we bij alle leerlingen zagen;
- gedragingen die we bij minimaal de helft van de leerlingen zagen.

We lichtten deze gedragingen toe met observaties, waarbij we noteerden:

- wanneer leerlingen uit zichzelf iets deden;
- wanneer leerlingen werden gestimuleerd om iets te doen;
- wanneer leerlingen iets niet deden terwijl dat wel werd geïnstrueerd of gestimuleerd.

We bekeken zoveel mogelijk de groepsdynamiek en vermeden de focus op individuele leerlingen. We observeerden vooral concrete handelingen, en niet houding of attitude, omdat dat laatste vatbaar is voor subjectieve interpretatie.

Onderzoeksteam

Vier onderzoekers voerden dit onderzoek uit:

- Karin Putman, namens stichting De Onderwijsspecialisten;
- Elise Noordhoek, namens Cultuur Oost;
- Irene Flapper, namens Cultuur Oost;
- Titia Lefers, projectcoördinator namens bureau Lefers van der Zande.

Nico Teunissen, adviseur Sport, Cultuur & Anders Organiseren namens De Onderwijsspecialisten, en Francien Simons, programma-manager educatie bij Cultuur Oost, initieerden het onderzoek. Zij bewaakten de voortgang en bespraken elk kwartaal de voortgang met de projectcoördinator.

Klankbordgroep

Een klankbordgroep begeleidde het onderzoek kritisch en gaf advies wanneer nodig. Veel dank aan:

- Edwin van Meerkerk, hoogleraar Cultuureducatie Radboud Universiteit Nijmegen;
- Melissa Bremmer, lector Kunsteducatie Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten;
- Marijke Smedema, vakleerkracht muziek en bovenschools cultuurcoördinator in het speciaal onderwijs;
- Satu Anttila-Vos, directeur De Fonkel voor speciaal onderwijs;
- Els van de Groep, adviseur speciaal onderwijs Cultura Ede;
- Sarah Mensink, adviseur kunst en cultuur stichting De Onderwijsspecialisten;
- Joke Veenstra-Rutjes, adviseur gespecialiseerd onderwijs Cultuur Oost.

RESULTATEN

INVENTARISATIE

We onderzochten en analyseerden de huidige visie en het beleid op het gebied van cultuureducatie, zoals beschreven in het strategisch koersplan van stichting De Onderwijsspecialisten en de verschillende schoolplannen. We richtten ons vooral op visie en beleid op verschillende thema's, ontwikkeldoelen en de beoogde vaardigheden van de leerlingen.

Algemene visie op cultuureducatie binnen De Onderwijsspecialisten

De Onderwijsspecialisten streven ernaar bij te dragen aan de ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Deze ambitie is verwoord in het strategisch koersplan¹¹:

Onze ambitie: we werken samen aan inclusiever onderwijs. Wij zetten ons onvoorwaardelijk in voor de ontwikkeling van elke leerling. We nemen initiatief om samen met anderen ons doel te bereiken: voor elke leerling een volwaardige plek in de samenleving. Dit doen we met geïntegreerde kennis van onderwijs, gedrag en zorg.

We willen dat ons onderwijs aansluit bij de specifieke behoefte van elke leerling om zich te ontwikkelen en mee te doen. En dan gaat het niet alleen om het vergaren van kennis en vaardigheden, maar ook om vrije tijd, werk, welzijn en persoonlijke ontwikkeling.

De Onderwijsspecialisten willen dat elk kind en elke jongere mee kan doen in de maatschappij. Het startpunt is de ontwikkelbehoefte van de leerlingen en hun ouders. De scholen ondersteunen hen door onderwijs en met hulp en advies op het gebied van kennis, vaardigheden, vrije tijd, werk, welzijn en persoonlijke ontwikkeling. De Onderwijsspecialisten werken daarbij samen met de hele gemeenschap: leerlingen, ouders, buurtbewoners, bedrijven, overheden, welzijns- en zorgorganisaties, regulier onderwijs, voorschoolse opvang, vervolgonderwijs en werkgevers.

Ook op het gebied van kunst en cultuur speelt het bestuur van De Onderwijsspecialisten een belangrijke rol in het vormen en implementeren van een visie voor kunst en cultuur in het onderwijs. Deze visie is vastgelegd in het convenant Kunst en Cultuur dat De Onderwijsspecialisten sloten met zeven Gelderse cultuurpunten en Cultuur Oost¹²:

Het onderwijs heeft een brede, vormende opdracht en drie belangrijke functies: het draagt bij aan de persoonlijke ontwikkeling van kinderen en jongeren, het zorgt voor overdracht van maatschappelijke en culturele verworvenheden en het bereidt kinderen en jongeren voor op deelname als burger aan de maatschappij. De ontwikkeling van creativiteit vormt hier een wezenlijk onderdeel van. Wij zien creativiteit als onmisbare eigenschap in een snel en sterk veranderende wereld, want creativiteit leidt tot nieuwsgierigheid, verwondering, onderzoekend en innovatief vermogen en tot ondernemerschap. Dit is goed voor de individuele ontplooiing van de leerling, maar ook voor de samenleving als geheel.

Dit convenant is een herijking van het eerste vierjarige convenant. Daarin lag de focus op het creëren van draagvlak voor kunst- en cultuureducatie. In het nieuwe convenant, voor de periode 2024-2028, investeren de partners meer in het borgen van kunst- en cultuureducatie in het curriculum. De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost werken hierbij nauw samen.

De ambities zijn:

- structurele cultuureducatie in alle groepen realiseren;
- samenhang creëren tussen cultuureducatie en andere vakken;
- vakverbindend werken: cultuureducatie combineren met 21e-eeuwse vaardigheden;
- burgerschap stimuleren: kinderen, jongeren en scholen als partners betrekken bij cultuureducatie;
- samenhang creëren tussen binnenschools en buitenschools cultuuraanbod;
- samenwerken met een lokaal cultuurpunt dat vraag en aanbod samenbrengt en landelijke ontwikkelingen volgt;
- structurele samenwerking met lokale culturele aanbieders via het cultuurpunt: zij zorgen ervoor dat de leerlingen iedere maand een aanbod kunnen volgen;
- meer aandacht voor het landelijke subsidieprogramma CMK op de scholen, ondersteund door het cultuurpunt;
- mogelijkheid voor scholen om een icc'er (cultuurcoördinator) aan te stellen en te certificeren;
- een doorlopende leerlijn realiseren van speciaal onderwijs naar voortgezet speciaal onderwijs.

Cultuureducatie in de schoolplannen

Elke school stelt ten minste één keer per vier jaar een schoolplan op. Dit schoolplan dient als handvat voor de school zelf en laat zien waar de school op inzet en hoe ze onderwijs en kwaliteitsbeleid vormgeeft. Scholen mogen zelf bepalen of ze werken met een eenvoudig of uitgebreider schoolplan, zolang het effectief en bruikbaar is voor het team, en sturing geeft aan het onderwijs doordat visie, aanpak en ambities samenkomen. In de wet staat welke onderwerpen verplicht in het schoolplan moeten staan¹³. De onderwijsinspectie ziet hierop toe. Deze onderwerpen zijn onder andere:

Onderwijskundig beleid:

- hoe de school werkt aan de uitgangspunten, doelstellingen en inhoud van het onderwijs, zowel in de praktijk van alledag als in ontwikkeldoelen en verbetermaatregelen;
- hoe de school werkt aan het pedagogisch-didactisch klimaat en het schoolklimaat;
- hoe de school zorgt voor veiligheid en welke ambities zij heeft op dit gebied;
- hoe de school het burgerschapsonderwijs inricht;
- hoe de school omgaat met taalachterstanden.

Stelsel van kwaliteitszorg:

- kwaliteitsdoelen die de school wil bereiken;
- hoe de school werkt aan verbetering en met welke maatregelen;
- hoe de school het bereiken van doelen meet en evalueert;
- hoe de school ervoor zorgt dat leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doorlopen en hoe de school het onderwijs afstemt op de voortgang van leerlingen;
- hoe de school een doorlopende leerlijn mogelijk maakt.

Personeelsbeleid:

- hoe de school het pedagogisch en didactisch handelen van het personeel vormgeeft;
- hoe leerlingen invloed kunnen hebben op het personeelsbeleid en welke ambities de school heeft voor leerlingparticipatie. (Dit geldt alleen voor vo en (v)so.)

De scholen in dit onderzoek hebben hun schoolplan opgesteld aan de hand van een format van De Onderwijsspecialisten. Een aantal onderwerpen, zoals burgerschap, is bovenschools bepaald en ziet er in alle beleidsplannen hetzelfde uit. Scholen kunnen zelf accenten aanbrengen in het schoolplan. Hierdoor ontstaat, naast de verplichte onderwerpen, een schooleigen plan waarin ze aangeven welke zaken meer of minder aandacht krijgen.

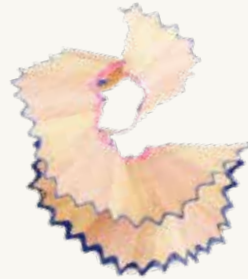
We hebben een inventarisatie gemaakt van alle schoolplannen. We onderzochten welke thema's, ontwikkeldoelen en vaardigheden het vaakst aan bod kwamen, verdeeld naar basis- en voortgezet onderwijs en per cluster. Daarbij hebben we alleen thema's geïnventariseerd die bij minimaal de helft van de scholen werden genoemd.

Dat levert per cluster¹⁴ en onderwijstype het volgende overzicht op.

	aantal keer
Speciaal onderwijs, cluster 3 en gecombineerd¹⁵ (10 scholen)	
Burgerschapontwikkeling	10
Kunst en cultuur	10
Maatwerk onderwijsprogramma - persoonlijke interesses - talentontwikkeling	10
Sociaal-emotionele ontwikkeling	10
Respect, inclusiviteit, veiligheid en diversiteit	7
Individuele groei en zelfontplooiing	6
Sport en beweging - gezondheid	6
Speciaal onderwijs, cluster 4 en sbo (6 scholen)	
Individuele groei en zelfontplooiing	6
Burgerschapontwikkeling	6
Kunst en cultuur	6
Maatwerk onderwijsprogramma - persoonlijke interesses - talentontwikkeling	6
Sociaal-emotionele ontwikkeling	6
Sport en beweging - gezondheid	4
Veiligheid en structuur	4
Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 3 en gecombineerd (8 scholen)	
Burgerschapontwikkeling	8
Kunst en cultuur	8
Maatwerk onderwijsprogramma - persoonlijke interesses - talentontwikkeling	7
Zelfstandigheid en zelfredzaamheid	7
Brede ontwikkeling / basisvaardigheden / praktische vaardigheden	6
Sociaal-emotionele ontwikkeling	6
Individuele groei en zelfontplooiing	5
Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 4 (8 scholen)	
Burgerschapontwikkeling	8
Kunst en cultuur	8
Brede ontwikkeling / basisvaardigheden / praktische vaardigheden	7
Sociaal-emotionele ontwikkeling	7
Executieve functies, gericht op de toekomstige loopbaan / LOB	6
Maatwerk onderwijsprogramma - persoonlijke interesses - talentontwikkeling	6
Veiligheid en structuur	5

Met behulp van Atlas.Ti hebben we de relaties tussen de verschillende thema's onderzocht. Daaruit blijkt het volgende.

- We kunnen alle verzamelde thema's groeperen onder drie hoofddoelen: de persoonsontwikkeling van de leerling, het versterken van kennis en vaardigheden van de leerling en het voorbereiden van de leerling op de buitenwereld. Deze hoofddoelen en thema's zijn op veel punten met elkaar verbonden (zie figuur).
- De brede ontwikkeling van de leerling is geconcentreerd in twee domeinen:
  - 1 De individuele ontwikkeling van de leerling. Dit omvat zaken zoals sociaal-emotionele ontwikkeling, zelfvertrouwen, zelfstandigheid, individuele groei, zelfontplooiing en talentontwikkeling. De leerling ontdekt wat hij leuk vindt en waar hij goed in is, en leert steviger in zijn schoenen te staan.
  - 2 De ontwikkeling van de leerling in relatie tot de maatschappij. Dit omvat het vermogen van de leerling om zich daarin te bewegen, vaak vertaald naar burgerschapsontwikkeling. Daarnaast gaat het om de ontwikkeling van executieve functies, beroepsvaardigheden en loopbaanontwikkeling. Het accent op maatschappij en loopbaan is sterker in het vso, vooral op cluster 4-scholen; het so legt de basis voor de individuele ontwikkeling.
- Veel thema's hangen nauw met elkaar samen. Burgerschap en sociaal-emotionele ontwikkeling hebben veel raakvlakken met elkaar, maar ook met thema's zoals individuele groei, zelfontplooiing, inclusiviteit en diversiteit. De ontwikkeling van de leerling staat altijd centraal: de school kijkt bovenal naar wat leerlingen kunnen en willen, en past hier vakken en schoolactiviteiten op aan waar dat kan.
- Kunst en cultuur komen in alle schoolplannen terug (net als sport en beweging), maar afgezien van de specifieke invulling, hebben ze weinig raakvlakken met de andere thema's of vaardigheden in de beleidsplannen. Het lijkt erop dat cultuureducatie grotendeels losstaat van de rest van het schoolcurriculum.

Op pagina xx is te zien hoe dit er schematisch uit ziet.

Conclusie

Uit deze verkenning en analyse blijkt dat de scholen actief streven naar een grote dynamiek in de brede ontwikkeling van leerlingen. Hoewel de scholen in hun schoolplannen het belang van kunst en cultuur benadrukken, koppelen ze deze niet planmatig aan de ontwikkeldoelen op het gebied van kennis en vaardigheden, persoonsontwikkeling en/of de relatie met de buitenwereld. Kunst en cultuur lijken hiervan los te staan.

De school zorgt voor maatwerk per leerling, veiligheid en structuur, realisatie

VISIE

We onderzochten we hoe het beleid en de visie, zoals geformuleerd in de schoolplannen, zich verhouden tot de uitvoering van cultuureducatie in de praktijk, en welke resultaten dit oplevert met betrekking tot de beoogde schooldoelen. We hebben ons gericht op wat er met de leerlingen gebeurt tijdens en na een culturele activiteit of een reeks activiteiten, welke competenties tijdens de activiteiten worden aangesproken, en welke effecten de respondenten op de lange termijn bij de leerlingen zien. We illustreren de bevindingen met citaten van geïnterviewde leraren, cultuurcoördinatoren, CKV-docenten, directeuren, vakdocenten en externe cultuurprofessionals.

Algemene visie en beleid

Uit de interviews komt naar voren dat de geïnterviewden hun school beschouwen als een open en tolerante omgeving met een diverse groep collega's, waar leerlingen zichzelf kunnen zijn. Ze vinden het essentieel dat de leerlingen zich veilig en vertrouwd voelen.

“De school is groot genoeg om wat authentieker en individueler te kunnen zijn als leerling. En klein genoeg om veiligheid te bieden voor een leerling om te groeien.”

De algemene visie op de ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs is tweeledig. Aan de ene kant gaat het om persoonlijke groei, zoals het ontdekken en ontwikkelen van talenten en het verbeteren van sociaal-emotionele vaardigheden (samenwerken, communiceren, omgaan met conflicten). Aan de andere kant draait het om de voorbereiding op de maatschappij, door het ontwikkelen van zelfredzaamheid, zelfstandigheid en maatschappelijke betrokkenheid. Veel leerlingen hebben volgens de geïnterviewden weinig beeld van wat zich buiten de school afspeelt of tonen daar weinig interesse in. Cultuureducatie kan een belangrijke rol spelen in het veranderen van deze houding. Respondenten denken hierbij ook aan de inzet van kunstenaars en externe cultuurprofessionals om leerlingen in contact te brengen met zaken buiten hun directe belevingswereld.

Scholen hebben een beeld van wat zij leerlingen willen meegeven om zich later in de maatschappij te kunnen bewegen. Het kan verhelderend zijn wanneer zij advies inwinnen bij organisaties waar deze leerlingen mogelijk later gaan werken, zoals deze vso-directeur illustreert:

“We hebben een onderzoekje gedaan bij dagbestedingsplekken: waar vinden jullie nou waar wij bij onze leerlingen aandacht aan moeten besteden? Daar kwam wel een grappig antwoord uit, want zij zeiden allemaal: eigenlijk hebben wij er niet zoveel aan dat jullie de leerlingen specifiek trainen op vakvaardigheden. Bijvoorbeeld: een dagbestedingsleerling stroomt uit bij een zorgboerderij. Hij hoeft helemaal niet bij jullie op school te leren hoe hij met dieren omgaat of met natuur. Dat leert hij bij ons wel. Focus maar op zelfstandigheid. Wij hebben er veel meer aan als hij naar de wc kan, als hij zijn grenzen aan kan geven, als hij zich kan uiten, enzovoort.”

Algemeen beleid van de school rondom cultuureducatie

De Onderwijsspecialisten streven naar een samenhangende benadering van onderwijs en de ontwikkeling van leerlingen. Het leerproces is niet opgedeeld in hokjes, maar raakt en versterkt elkaar op alle vlakken. Dit geldt ook voor cultuureducatie. Scholen streven naar een vakoverstijgende of geïntegreerde aanpak, waarin cultuureducatie is gekoppeld aan andere vakken en doelen.

Zoals we eerder al schreven is het schoolplan een leidraad waarin visie, onderwijsaanpak en ambities van de school samenkomen. Hoewel bepaalde onderdelen verplicht zijn, hebben scholen ruimte om eigen accenten te leggen in hun beleid. Ook het planformat dat de scholen van De Onderwijsspecialisten gebruiken biedt die ruimte. Dit betekent niet dat alle schoolplannen alle onderwerpen expliciet benoemen. Het kan bijvoorbeeld zijn dat cultuureducatie geen prioriteit heeft, en daarom ontbreekt in een plan. Maar scholen kiezen er ook bewust voor om cultuureducatie niet te vermelden, om ruimte te houden voor flexibele inzet van thema's. Andere keren wordt het niet genoemd omdat het al een vanzelfsprekend onderdeel van het onderwijs is. Een schoolplan biedt daardoor soms geen houvast voor de hoeveelheid en de manier waarop cultuureducatie een plek krijgt in het onderwijs.

“Hoe specifiek wil je kunst en cultuur in het beleidsplan noemen? Het kan ook betekenen dat ze van nature al als middel en als onderdeel worden gezien om juist tot die samenhang te komen. Het zou ook kunnen betekenen, op het moment dat je ze specifiek gaat benoemen, dat je vindt dat daar per definitie te weinig aandacht voor is. Dus als je het plan leest kun je zeggen: het staat er niet in, dus er is geen aandacht voor. Maar je kunt het ook zien als: het staat er niet in, omdat het al onderdeel is van het natuurlijke geheel.”

Scholen streven naar een gemeenschappelijke visie en een breed draagvlak voor cultuureducatie binnen het schoolteam. Veel directeuren en cultuurcoördinatoren willen dat het team het belang van kunst en cultuur erkent voor de brede ontwikkeling van de leerling. Ze willen collega's inspireren en deskundigheid op het gebied van cultuureducatie versterken.

In de afgelopen jaren is er vooruitgang geboekt: directies en schoolleiders zien cultuureducatie steeds meer als een serieus vak en zijn bereid er tijd, geld en expertise voor in te zetten. Het draagvlak voor cultuureducatie is hierdoor gegroeid.

Dit succes is grotendeels te danken aan de cultuurcoördinatoren, die cultuureducatie meer onder de aandacht hebben gebracht, het hebben geagendeerd en collega's enthousiast hebben gemaakt. Leraren met affiniteit voor kunst en cultuur krijgen steeds meer ruimte om dit in de praktijk te brengen.

“Tien jaar geleden was kunst en cultuur nog een beetje een vak erbij. Maar nu wordt het echt steeds meer een serieus vak. Kunst en cultuur wordt ook meegenomen in het jaarplan. Wordt ook meegenomen in de begroting. Wordt ook meegenomen in de gesprekkencyclus die ik met het management heb. Dus net als taal en rekenen, of elk ander vak. Het is net zo belangrijk.”

Bewaking beleid op cultuureducatie

De meeste scholen in dit onderzoek hebben een eigen visie op cultuureducatie ontwikkeld, die zij periodiek herzien en verdiepen. Vervolgens werken ze een stappenplan uit dat in beleid wordt geïmplementeerd via een cultuurbeleidsplan. Deze taak ligt meestal bij de cultuurcoördinator. Waar een cultuurbeleidsplan meestal gaat over een aantal jaar, kiezen sommige scholen voor een langetermijnplan dat ze periodiek aanvullen en bijstellen. De cultuurcoördinator implementeert het beleid in overleg met de directeur en maakt daarbij specifieke afspraken. Veel scholen leiden (nieuwe) cultuurcoördinatoren op om deze taak uit te voeren.

Momenteel is er vooral aandacht voor het versterken van de structuur rondom kunst en cultuur, waarbij de focus verschuift van vakvaardigheden naar de ontwikkeling van competenties. De implementatie van passende doorgaande leerlijnen kan hierbij helpen, maar deze leerlijnen bestaan vaak nog niet.

Borging van beleid en visie op het gebied van cultuureducatie

Cultuurcoördinatoren en directies willen dat hun school cultuureducatie goed borgt. Bijvoorbeeld door leerlijnen cultuureducatie te ontwikkelen, zodat leraren er zelfstandig mee aan de slag kunnen, en door afspraken op papier te zetten. Het uiteindelijke doel is cultuureducatie structureel en planmatig in te bedden en te borgen in het curriculum en beleid. Dit geldt zowel voor reguliere culturele activiteiten als voor spontane, experimentele activiteiten.

Het is essentieel dat de schoolleiding cultuureducatie ondersteunt. De directeur speelt hierin een cruciale rol door bijvoorbeeld een cultuurcoördinator aan te stellen, cultuurprofessionals in te zetten, en ruimte binnen de school te creëren voor cultuureducatie. Dit zorgt voor continuïteit en maakt het mogelijk om cultuureducatie systematisch te integreren. De continuïteit van deze coördinatie is voor veel respondenten wel een zorg, omdat de cultuurcoördinator verantwoordelijk is en vervanging niet altijd goed geregeld is. Met andere woorden: de taak op zichzelf is niet geborgd. *“Dat zit in mijn hoofd. Als ik wegval, dan staat niks op papier. Dan is er niemand die mij dan op dat moment kan vervangen en kan zeggen: ‘oh, maar ze wilden dus nu dit gaan doen, dus dan pak ik dat wel op!’”*

Persoonlijke visie

De inzet van cultuureducatie in school

De geïnterviewden nemen duidelijk stelling als het gaat om de inzet van cultuureducatie in school.

- Op de eerste plaats vinden ze dat deelname aan kunst en cultuur vooral 'leuk' moet zijn. Het gaat om plezier maken en ontspannen. Cultuureducatie biedt leerlingen een uitlaatklep en helpt hen emoties te verwerken en even aan de dagelijkse realiteit te ontsnappen. Het draait niet alleen om prestaties, maar ook om genieten.
- Op de tweede plaats draagt cultuureducatie bij aan de ontwikkeling van belangrijke competenties zoals creativiteit, doorzettingsvermogen en het omgaan met fouten. De meeste scholen willen met cultuureducatie creatieve zelfexpressie stimuleren en het zelfvertrouwen van leerlingen opbouwen. Dit helpt hen om zichzelf te uiten, trots te zijn op hun werk en om hun angst voor fouten te overwinnen.
- Op de derde plaats geloven veel respondenten dat cultuureducatie een positief effect kan hebben op de lange termijn. Het draagt bij aan de brede culturele ontwikkeling van leerlingen en stimuleert hun hersenontwikkeling. Hierdoor krijgen leerlingen een bredere blik op de wereld en maken ze persoonlijke groei door. Ze bouwen zelfvertrouwen op en ervaren algemeen welbevinden, wat een blijvende impact op hen heeft, zelfs nadat ze de school hebben verlaten.

"Ik denk dat we een veilige haven zijn voor een aantal leerlingen. Dat is ook wat ik van oud-leerlingen terug hoor: 'Goh, wat is hier toch veel ruimte om gewoon jezelf te zijn en jezelf een beetje te ontdekken.'"

Een belangrijke voorwaarde voor het inzetten van cultuureducatie in de klas is autonomie. De meeste leraren en vakdocenten willen zelf bepalen hoe ze cultuureducatie toepassen. Ze hechten veel waarde aan flexibiliteit in hun lesgeven en aan het aanpassen van doelen aan de individuele behoeften en mogelijkheden van leerlingen. Leraren willen dat leerlingen op hun eigen manier aan activiteiten deelnemen, zelfs als ze sommige taken niet volledig kunnen uitvoeren. Ze vinden het belangrijk dat er ruimte is om te experimenteren en nieuwe dingen uit te proberen.

Procesgerichte didactiek krijgt steeds meer voet aan de grond, vooral in het vso. Voor vakdocenten is het creatieproces belangrijker dan het eindproduct. Dit komt vooral naar voren in bredere activiteiten met een lossere lesopzet, zoals bij atelierdagen, talentdagen of vrije opdrachten.

In het vso is procesgerichte didactiek enigszins in opkomst. Externe cultuurprofessionals en kunstenaars doen dit vaker dan leraren die reguliere kunst- en cultuurlessen verzorgen: leraren vinden het soms nog 'eng' om de regie uit handen te geven en houden vaak vast aan hun vaste lesstructuur.

Eigenaarschap van leerlingen over cultuureducatie

Voor de leerlingen staat plezier in cultuureducatie centraal, waarbij een uitgebreide kennismaking met verschillende activiteiten belangrijk is. Scholen vinden het essentieel om een breed scala aan activiteiten aan te bieden, zodat ze de verschillende interesses van leerlingen aanspreken. Ze hechten veel waarde aan ruimte voor experimenten: cultuureducatie is een leerproces waarin fouten maken mag.

Een belangrijk doel is dat leerlingen eigenaar worden van hun eigen leerproces. De kunst is om voldoende kaders en veiligheid te bieden. Het helpt sommige leerlingen als er duidelijke afspraken zijn, maar voor anderen werkt dit juist verstikkend of demotiverend. Dit vraagt om een goede balans.

"Wat we proberen, en dat vind ik belangrijk, is dat we de leerlingen steeds meer de mogelijkheid geven om hun eigen richting te bepalen. We noemen dat de regisseurschap. Dat ze zelf in staat zijn om keuzes te maken. En dat ze zelf de regie pakken, van: waar wil ik heen, waar ga ik naar toe?"

Scholen moedigen leerlingen aan om zelfstandigheid en eigenaarschap te ontwikkelen, ook bij cultuureducatie. Leerlingen krijgen de kans om zelf keuzes te maken, doelen te stellen en hun leerproces in te richten. Vooral in het vso worden leerlingen gestimuleerd om initiatief te nemen en hun eigen ideeën en wensen in te brengen om hun doelen te bereiken. Deze doelen kunnen variëren van een zelfgemaakt kunstwerk tot het organiseren van een schoolfeest of sporttoernooi. Leraren en vakdocenten bieden ondersteuning waar nodig.

Dit geldt niet alleen voor de inhoud van de activiteiten. Leraren stimuleren leerlingen ook om de activiteit ordelijk te laten verlopen en mee te helpen met afsluiten, zodat ze zelfstandigheid en verantwoordelijkheid leren.

“Het liefst zie ik nog een opbouw van de beginnende dag. Dat je die zelfstandigheid nog meer wil inbrengen, van: ‘Oké, het eerste kwartier zorgen we dat alles klaarstaat en het laatste kwartier zorgen we echt dat alles netjes weer opgeruimd is.’ Dat je dat stukje ook nog erbij leert.”

In het so gaat eigenaarschap minder ver. Het belangrijkste doel in het so is dat leerlingen kennismaken met verschillende vormen van cultuureducatie, dat ze er plezier aan beleven en nieuwsgierig en enthousiast worden. Bij grotere activiteiten zoals ateliermiddagen mogen leerlingen soms zelf kiezen aan welke activiteit ze deelnemen.

Het is essentieel dat leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs zich veilig voelen om zich te kunnen uiten en om uit hun comfortzone te stappen. Dit betekent echter niet dat ze ‘overbeschermd’ moeten worden.

Verskillende vso-docenten vinden dat ze deze leerlingen niet té voorzichtig hoeven te benaderen. Zij geloven dat deze leerlingen prima kunnen deelnemen aan programma’s die ook in het regulier onderwijs gangbaar zijn.

“Er wordt veel gepamperd in het gespecialiseerd onderwijs. Met name met deze doelgroep. En dan denk ik: we moeten veel meer de grenzen opzoeken wat wel kan. Want daar help je leerlingen mee, uiteindelijk ook om een goede vervolgplek te vinden. Als je heel voorzichtig blijft, van ‘ze kunnen niet zelfstandig reizen’, dan gaan ze het ook nooit leren. Dus ga het nou maar eens proberen. Het is ook een beetje lef hebben, durven. Want anders kom je er nooit. Ja, er gaat ook weleens wat mis. Nou ja, oké. Hoe erg is dat?”

Drijfveren

Waarom het gespecialiseerd onderwijs?

“De maatschappij is óók geen afspiegeling van mensen die allemaal precies hetzelfde functioneren.”

In dit onderzoek vroegen we de respondenten naar hun persoonlijke drijfveren. We wilden niet alleen hun motivatie voor cultuureducatie en de ontwikkeling van leerlingen begrijpen, maar ook waarom ze specifiek voor het gespecialiseerd onderwijs kiezen. Voor de definitie van het begrip drijfveren citeren we Debbie van Heumen van Human Grow:

“Drijfveren zijn intrinsieke motivaties die mensen in beweging zetten. Het zijn zaken die energie geven en waar men blij van wordt. Drijfveren zijn vaak verbonden aan persoonlijke waarden, interesses en passies. Het kan gaan om een gevoel van vrijheid, autonomie, erkenning, uitdaging, avontuur, ontwikkeling, creativiteit of betekenisvol werk.”¹⁶

We richtten ons op de drijfveren van de respondenten om inzicht te krijgen in wat hen motiveert en hoe dit hun werk en werkwijze beïnvloedt. Indirect komen de drijfveren ook terug in de pedagogische opdracht die leraren, cultuurcoördinatoren en directeuren zichzelf stellen.

Veel geïnterviewden hebben hun eigen redenen om specifiek te kiezen voor het gespecialiseerd onderwijs in plaats van het reguliere onderwijs. De meest genoemde redenen zijn dat de groepen in het gespecialiseerd onderwijs kleiner zijn en dat er minder nadruk ligt op prestaties dan in het reguliere onderwijs. Hierdoor kunnen ze leerlingen meer persoonlijke aandacht geven en hun ontwikkeling beter volgen: ze zien waar de leerling in groeit, hoe de leerling sociaal-emotioneel vooruitgaat en of die er plezier in heeft. Deze vorm van onderwijs is meer gericht op een pedagogische aanpak dan op een didactische, wat leraren in staat stelt om meer op intuïtie en gevoel te werken.

Een ander voordeel van het gespecialiseerd onderwijs is volgens de geïnterviewden dat er meer ruimte is om flexibel te werken en keuzes te maken op basis van wat zij relevant vinden voor de leerling.

“Ik vind dat we echt bezig zijn met de dingen die voor hen belangrijk zijn. Zeker in vergelijking met het reguliere onderwijs, waar je veel meer gebonden bent aan allerlei methodes en testen en toetsen en weet ik wat. De inspectie kijkt uiteraard kritisch mee, maar ik heb toch het gevoel dat we wat meer buiten de lijntjes kunnen kleuren.”

Persoonlijke drijfveren ten aanzien van de algemene ontwikkeling van leerlingen

“Ik vind leerlingen, pubers met name, echt superinteressant. Hele leuke wezens, om het maar zo te zeggen. Wel van een andere planeet, maar echt heel leuk.”

De leraren en directeuren in dit onderzoek kozen allemaal vol overtuiging voor het gespecialiseerd onderwijs en zijn zeer toegewijd aan hun werk met deze leerlingen. Ze zien hun leerlingen als gewone kinderen en tieners, die tegen dezelfde problemen aanlopen als leeftijdsgenoten in het regulier onderwijs, maar met een extra beperking waarmee ze moeten omgaan. Deze leerlingen hebben alleen wat meer ondersteuning en stimulans nodig.

De leraren willen dat deze leerlingen tot groei komen, hun eigen mogelijkheden en talenten ontdekken en benutten, en het zelfvertrouwen opdoen om zich in de maatschappij te redden. Ze benadrukken dat het belangrijk is dat leerlingen mogen zijn wie ze zijn – en dat dat goed is.

“Leerlingen moeten accepteren dat je ook een andere weg kan bewandelen. Want je hoeft niet per se vanaf de basisschool naar de havo, naar het hbo en dan gaan werken. Het mag ook op een andere manier. Je mag er wat langer over doen om een plek te vinden waar jij gelukkig bent. Dat is een beetje wat ik hen meegeef. Dat ze genoeg zelfvertrouwen hebben en zich gelukkig voelen.”

Persoonlijke drijfveren op het gebied van kunst en cultuur

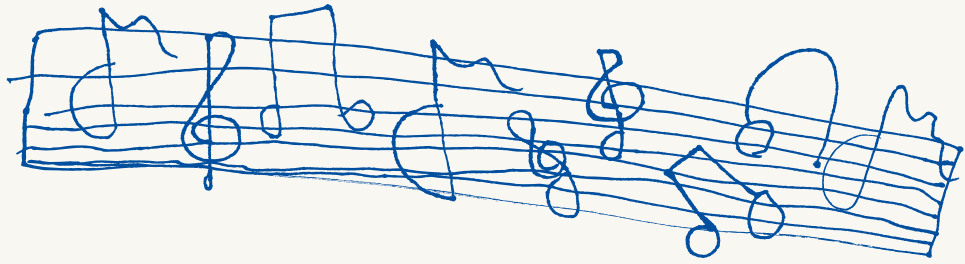
De meeste geïnterviewden hebben een persoonlijke passie voor kunst en cultuur en willen die graag met hun leerlingen delen. Ze zien kunst en cultuur als belangrijke middelen om contact te maken en om leerlingen te helpen zichzelf te uiten.

Toch vinden ze het niet wenselijk dat de inzet van cultuureducatie alleen afhankelijk is van de persoonlijke drijfveer van leraren, vooral in het so. Sommige leraren hebben niet de bagage of affiniteit om comfortabel cultuureducatie te geven. Daarom is het belangrijk dat leraren zelfvertrouwen hebben bij de uitvoering van cultuureducatie, bereid zijn om te leren en openstaan om uit hun comfortzone te stappen.

Cultuurcoördinatoren en directeuren zien het als hun taak om kunst en cultuur in het onderwijs te stimuleren. Ze willen collega's enthousiasmeren, ondersteunen en faciliteren. Samenwerken met collega's en cultuurprofessionals vinden ze hierin van groot belang.

“En dat vind ik het mooie in de kunst, als je de leraren mee kunt krijgen naar het proces, en het plezier hebben in de kunstvakken. In het bezig zijn. Op een andere manier dan alleen maar met je hoofd, dus met je hele bezieling.”

REALISATIE VAN CULTUUREDUCATIE IN SCHOOL

Uitgangspunten

“En het mag ook gewoon leuk zijn, hè. Niet alles hoeft meteen een functie te hebben.”

Kunst en cultuur worden algemeen gezien als essentiële onderdelen van de algehele ontwikkeling van kinderen en jongeren in het gespecialiseerd onderwijs. Het brede aanbod helpt hen om nieuwe ervaringen op te doen en zichzelf beter te leren kennen. Scholen gebruiken cultuureducatie ook om de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen te bevorderen. Het is belangrijk om een veilige en ondersteunende omgeving te creëren, zowel voor de leerlingen als voor de leraren.

“We zijn meer met elkaar en dat betekent dat we allemaal een keer buiten onze comfortzone komen – en dat mag. En dan mag je ook onderuitgaan. Fouten maken mag, wij zeggen zelfs dat fouten maken moet. Want anders probeer je nooit wat uit. Als je iets uitprobeert gaat het fout of dan val je een keer. Dan staan we op en dan denk je: volgende keer moeten we het anders doen. Dat probeer je wel uit te dragen, je probeert naar zo'n cultuur te gaan. Dus ik denk dat dat ook wel helpt om mensen wat meer veiligheid te bieden. Om te proberen wat te doen met de dingen die buiten hun comfortzone liggen.”

Cultuureducatie helpt leerlingen ook om aan hun zelfstandigheid te werken. Door autonomie en keuzevrijheid te stimuleren, ontdekken en ontwikkelen leerlingen hun eigen interesses.

“We zijn ook het vak waarbij de leerling die vastloopt met handelen of een plan uitdenken, stapsgewijs iets kan plannen en organiseren. Dan word je hier ook bevroegd, misschien niet zo concreet dat je er gelijk woorden aan kunt plakken, maar wel dat je het gewoon kunt laten zien.”

Scholen verweven cultuureducatie vaak met thematisch onderwijs, waarbij ze verschillende vakken vakoverstijgend aanbieden, bijvoorbeeld tijdens project- of themaweken. Dit helpt leerlingen om bredere vaardigheden te ontwikkelen, zowel binnen als buiten de klas. Leraren hebben de vrijheid om hun eigen invulling te geven aan de lessen, binnen of buiten een thema.

“Maar wat je als leraar precies doet, ja, dat mag jij zelf weten. Als het binnen het thema past, of we hebben even een themavrije week, dan kun je zelf kiezen wat jij leuk vindt om te doen. Maar wel met in je achterhoofd: kinderen moeten wel verschillende materialen hebben, en werken met verschillende technieken en verschillende beeldaspecten.”

Ontwikkeldoelen in cultuureducatie

De scholen hebben de kunstvakken zo ingericht dat leerlingen een bepaalde ontwikkellijn volgen, via een leerlijn of een methode. Deze ontwikkellijnen richten zich vooral op het ontwikkelen van basisvaardigheden in de kunstvakken en het trainen van fijne motoriek.

“We werken met vervolgoelen. Bijvoorbeeld: eerst slaat de leerling ongericht op een slaginstrument zoals een houtblok, trom, of een tamboerijn. Dat hoeft nog niet in de maat. Daarna rammelen we met belletjes, ook dat hoeft nog niet in de maat. Pas als we dat kunnen, gaan we naar het volgende doel.”

Maar de focus ligt niet alleen op vakvaardigheden. De lessen stimuleren leerlingen ook om verschillende competenties en gedrag te ontwikkelen. Het gaat niet alleen om weten hoe je moet solderen, een ritme speelt of een dansmove uitvoert, maar ook om vaardigheden zoals zelfstandig werken, jezelf presenteren, vragen durven stellen of om hulp vragen tijdens de les.

Leraren in het so leren gaandeweg wat leerlingen wel en niet stimuleert om actief mee te doen in een creatieve les. Ze delen deze bevindingen regelmatig met collega's, zodat ook zij deze lessen vaker kunnen geven of herhalen. Dit biedt leraren houvast om te weten welke kunstdiscipline ze kunnen inzetten en welke activiteiten daarbij passen. Binnen een creatieve les houden leraren vaak vast aan een vaste structuur.

“We weten van tevoren hoe de les er ongeveer uitziet, zodat de kinderen weten wat ze gaan doen. Het zijn speciale kinderen, dus ik denk dat het voor alle kinderen belangrijk is dat er een duidelijke structuur in de les zit. Dat ze weten waar ze aan toe zijn. Hoe lang ze iets doen.”

Kerdoelen cultuureducatie

De leraar of vakdocent geeft invulling aan de lessen in het so, waarbij ze doorgaans aansluiten op de inhoudslijnen en aanbodsdoelen zoals uitgewerkt door het SLO. In deze lessen is herhaling en een vaste structuur gebruikelijk, zodat leerlingen weten wat er komt. Leraren en vakdocenten moeten de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie kennen en deze integreren in hun cultuurlessen. In het ideale geval vertalen zij die in de lesinhoud en communiceren ze die duidelijk naar de leerlingen, zodat leerlingen weten aan welke doelen ze werken. Sommige scholen maken hierbij gebruik van ondersteunende instrumenten, zoals leerlijnen en doelenkaarten.

“Om de leraar bewust te maken: wat zijn de kerndoelen die je aanbiedt? Dat was de eerste stap voor mij hier op school. Worden mensen wel bewust? Het is niet zomaar een lesje dat je geeft. Een knip-en-plaklesje. Er zit wel iets achter. Je moet het verantwoorden. Ook als ik in je klas kom, moet ik dat terug kunnen zien. Dat zijn de gesprekken die ik voer: ‘Ik zie dat je deze doelen hebt ingevuld; hoe kan ik die terugzien?’”

Leraren vragen om flexibiliteit bij het volgen van de kerndoelen. Niet elk kind kan elk kerndoel halen, en soms is het nodig om het cultuuronderwijs aan te passen aan de interesses van de leerlingen. Dit kan leiden tot een minder strikte invulling van de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie.

“Je gaat niet voor elk kind kijken: zijn die kerndoelen allemaal wel aan bod geweest?”

Sommige scholen koppelen de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie aan leergebiedoverstijgende kerndoelen¹⁷ zoals het ontwikkelen van een positief zelfbeeld, sociaal gedrag, zintuiglijke en motorische ontwikkeling, en het omgaan met media en technologische hulpmiddelen. In het vso gaat het om leergebiedoverstijgende doelen zoals leren leren, taken uitvoeren, en functioneren in sociale situaties. Veel cultuurcoördinatoren pleiten daarom voor een sterkere focus op competenties in plaats van specifieke cultuurleerdoelen. Dit helpt leerlingen ontdekken waar ze goed in zijn en op welke vlakken ze nog kunnen groeien. Dit sluit ook aan bij de visie die veel scholen binnen De Onderwijsspecialisten nastreven.

Aanbod cultuureducatie in school

Aanbod – Algemeen

“Het was een van mijn wensen dat 50% van onze onderwijstijd besteed wordt aan praktijkdingen, gecombineerd met sport en cultuur. Wij hebben nu muzieklessen op het programma staan. We hebben kooklessen, we hebben CKV en beeldende vorming. We hebben sport. De onderbouw zorgt er bijvoorbeeld al voor dat we dit al meer dan 17 uur zo hebben ingevuld.

Dus wij benaderen langzamerhand de doelstelling dat de helft van de onderwijstijd daarin op gaat. Waarom? Omdat wij heel erg geloven dat leerlingen ook op een andere manier kunnen leren dan alleen maar traditioneel in een klaslokaal.”

De geïnterviewden zijn over het algemeen zeer positief over het huidige aanbod van kunst- en cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs. Ze hebben genoeg te kiezen. Er is veel aandacht voor het ontwikkelen van de talenten van leerlingen, en scholen benutten ook de talenten van leraren en vakdocenten om het onderwijsaanbod verder te verrijken – variërend van creatieve vaardigheden tot presentatievaardigheden.

In het so heeft cultuureducatie vaak een vaste plek op het rooster. Daarnaast bieden scholen vaak aanvullende of facultatieve activiteiten aan. In het vso is kunst- en cultuureducatie opgenomen in het curriculum, met vakken als CKV en kunstvakken, die zowel verplicht als keuzevakken kunnen zijn. Sommige vso-scholen willen kunstvakken op termijn als examenvak aanbieden.

Naast het interne aanbod hechten scholen veel waarde aan buitenschoolse activiteiten en werken ze samen met culturele organisaties, kunstenaars en lokale partijen zoals zorgcentra. Dit geeft leerlingen de kans om ook buiten de schoolomgeving te leren.

Invulling van cultuureducatie in school

“En dan zie je uiteindelijk wat voor een aanbod er is op de middag. Ik vind het echt fantastisch. Ik wou dat ik dat vroeger allemaal had. Het is echt gevarieerd.”

In het so vullen scholen kunst en cultuur op uiteenlopende manieren in. Sommige culturele activiteiten staan vast op het rooster en vinden regelmatig plaats. Daarnaast programmeren de meeste scholen thema- en projectweken en jaarlijkse evenementen. Sommige scholen bieden keuzemiddagen aan, waarop leerlingen uit verschillende culturele activiteiten kunnen kiezen. Al deze activiteiten en projectweken zijn vrijwel altijd opgenomen in de jaarplanning van de school. Scholen variëren ook in hun aanbod: sommige wisselen elk jaar van discipline, bijvoorbeeld van beeldende kunst naar dans, en passen het programma aan op schoolthema's.

In het vso zijn er naast de vaste CKV-activiteiten ook ateliers voor handvaardigheid en beeldende kunst. Op veel scholen maken culturele excursies naar musea en theaters vast deel uit van het programma. Naast de reguliere lessen organiseren scholen speciale projecten, themadagen, talentdagen of projectweken waarin leerlingen intensief met kunst en cultuur bezig zijn. Ze verkennen verschillende disciplines, zoals muziek, toneel en decorontwerp, en deze periodes sluiten vaak af met een gezamenlijke presentatie van alle creaties. Leerlingen hebben hierbij veel keuzevrijheid, zodat ze kunnen ontdekken wat ze leuk vinden en waar hun talenten liggen. Ze kunnen zich volledig onderdompelen in een onderwerp of kunstvorm, wat hen de kans biedt om praktisch aan de slag te gaan. Hierbij doorlopen ze het volledige creatieve proces, leren ze samenwerken en helpen ze elkaar. Ook leren ze hun werk te presenteren.

“De talentdagen draaien eigenlijk om ervaren en zelf maken. En het ervaren betekent: eropuit, of in school halen. En zelf maken betekent: het volledige, in ons geval beeldend, proces - maar ook het maakproces doorlopen binnen een bepaalde tijd. En een presentatie of het delen van wat je gemaakt hebt hoort er ook bij.”

In het gespecialiseerd onderwijs draait het bij culturele activiteiten vooral om een andere manier van leren: leuker, actiever en visueler dan de standaardlessen. De bedoeling is dat leerlingen hun creativiteit inzetten en hun eigen interesses volgen. Dit draagt niet alleen bij aan hun talentontwikkeling, maar ook aan de ontwikkeling van verschillende competenties en vaardigheden. Leraren merken op dat deze activiteiten de schooldag leuker maken en de motivatie van leerlingen verhogen. Het gaat daarbij vooral om het proces en de persoonlijke groei van de leerlingen, niet om het eindresultaat. Door deze activiteiten krijgen leerlingen de kans om te experimenteren en hun eigen ideeën uit te proberen, iets wat in een normale klassensetting vaak niet kan.

“Ik ben ook mentor. En ik vind het heel leuk om te zien dat mijn leerlingen in de klas echt anders zijn dan in mijn CKV-les. Ik heb leerlingen in de klas die uitgaan op alles wat met leren te maken heeft, die kunnen dat niet aan. Maar met CKV zijn ze helemaal in hun element, dan kunnen ze met hun handen werken. Dan hoeven ze niet te leren, maar mogen ze doen.”

Ondanks het positieve algemene beeld zijn er ook verbeterpunten. Aandachtspunten zijn volgens respondenten vooral het beperkte aanbod van muziek en drama, het niveau van activiteiten rondom literatuur, en het gebrek aan structurele dans- en dramalessen. Workshops door externe cultuurprofessionals zorgen voor verdieping en een kwalitatieve impuls, maar hen regelmatig inzetten is kostbaar. Bij veel scholen staat vaste muziekvakdocent bovenaan het verlanglijstje. Er is zelfs voorgesteld om een bovenschoolse vakdocent aan te stellen, die op meerdere scholen les kan geven.

“De Onderwijsspecialisten zouden zelf muziekdocenten moeten aantrekken die dan rondreizen over verschillende locaties. Of gymdocenten, die ook dans kunnen geven. Of dansdocenten. Maar ja, er zijn zoveel scholen en zoveel klassen, dan zouden ze er heel wat aan moeten trekken. En de vraag is ook, vindt een muziekdocent het wel fijn om rond te reizen?”

Koppeling culturele activiteiten met thema's of specifieke onderwerpen

“We hebben ook wel eens gehad, dat we het hadden over de grote meesters. Of dat we begonnen met een filmvoorstelling en daaruit inspiratie haalden om een eigen werk te maken, of een muziekstuk. Een beetje waar we zelf behoefte aan hebben, of wat in de actualiteit speelt. Het wisselt iedere keer. Er is nog geen één jaar hetzelfde geweest, in ieder geval.”

Uit de interviews blijkt dat scholen graag culturele en kunstzinnige activiteiten koppelen aan actuele thema's of onderwerpen om de lessen relevanter en interessanter te maken. Ze werken regelmatig vakoverstijgend. En gastlessen en workshops stemmen ze af op de thema's die op dat moment in de school centraal staan. Zo organiseerden leerlingen bijvoorbeeld een project waarbij ze buiten een watersysteem bouwden in het kader van het thema water. Daarnaast combineren scholen vaak sport, kunst en cultuur. Aan thema's als klimaat of historische gebeurtenissen, zoals de Tweede Wereldoorlog, worden vaak creatieve activiteiten gekoppeld. Leerlingen maken bijvoorbeeld een film of muziekstuk over deze onderwerpen. Scholen vragen leerlingen ook vaak om zelf thema's voor activiteiten aan te dragen.

Bovendien integreren sommige scholen ICT in hun lessen. Leerlingen bouwen bijvoorbeeld websites of maken stop-motion films. Ook mediawijsheid komt aan bod, waarbij leerlingen online presentaties en blogs creëren.

“Nu met geschiedenis bijvoorbeeld, gaan de leerlingen een website bouwen en waarin ze informatie over de Tweede Wereldoorlog moeten opnemen. Zo kunnen ze op een creatieve manier de lesstof verwerken.”

Afstemming culturele activiteiten op de leerlingen

Scholen stemmen veel kunst- en cultuuractiviteiten af op de specifieke behoeften van leerlingen. Ze houden zoveel mogelijk rekening met zaken als prikkelgevoeligheid en verschillende leerstijlen, zodat alle leerlingen kunnen deelnemen en zich comfortabel voelen. Bij activiteiten die veel prikkels bevatten of veel van de persoonlijke beleving van leerlingen vragen, zoals djembélessen of dramaworkshops, bekijken leraren wat de leerlingen aankunnen. Zo is het bij beeldende activiteiten gebruikelijk dat leerlingen een koptelefoon opzetten om overprikkeling te voorkomen.

Leerlingen krijgen lessen en workshops in kleine groepjes, wat zorgt voor meer persoonlijke aandacht en verdieping. Vooral bij grotere activiteiten, zoals talent- of atelierdagen, werken scholen vaak groepsdoorbroken: leerlingen blijven niet in hun vertrouwde klas, maar delen het lokaal met leerlingen uit andere klassen. Redenen om dit te stimuleren zijn:

- leerlingen kunnen de les van hun eigen voorkeur volgen;
- leerlingen kunnen meedoen aan een les op een ander (hoger of lager) niveau;
- leerlingen leren andere mensen (vakdocenten, leerlingen) kennen;
- leerlingen gaan even uit hun comfortzone, waardoor zij leren anticiperen op nieuwe of vreemde prikkels.

Hoewel vooraf de vrees bestond dat dit voor verstoring zou zorgen, blijkt uit de ervaringen van de geïnterviewde leraren dat de meeste leerlingen hier goed in gedijen. Door groepsdoorbroken te werken, leren leerlingen buiten hun vertrouwde omgeving te functioneren, terwijl de vakdocent of leraar zorgt voor veiligheid en stabiliteit. Volgens de respondenten biedt deze werkwijze variatie en meer interactie tussen leraren en leerlingen, maar ook tussen de leerlingen onderling.

“Over het algemeen zie je heel veel zelfstandigheid in de klas. Soms denk je: er zijn heel veel prikkels, heel veel materialen, totaal geen rustige omgeving. Maar de leerlingen kunnen dat prima aan in dit lokaal. Dat is best verbazingwekkend, want in een ander lokaal, in een andere setting, dan zouden ze daar helemaal op uitgaan. ‘Oh, waarom gaat er nu iemand timmeren? Dat vind ik helemaal niet prettig’. Maar hier vinden ze dat oké.”

In het vso vinden veel leraren het nog moeilijk om de creativiteit van leerlingen te stimuleren door vrije opdrachten te geven. Ze voelen zich onzeker over het loslaten van het creatieve proces en leerlingen de ruimte te geven. Daarom grijpen ze regelmatig terug op vertrouwde structuren en methodieken.

“Ik ben gewend om het echt heel strak uit te voeren. ‘Nou, we gaan deze opdracht doen en deze techniek hoort erbij, deze materialen.’ Maar dan krijg je wel dat de werkstukken op elkaar lijken. En dat is iets dat ik moet loslaten. Dat hoeft hier eigenlijk niet. Het is de bedoeling dat een leerling zijn eigen proces mag doorlopen, maar wel binnen bepaalde kaders.”

In het vso werken scholen veel procesgericht en moedigen ze leerlingen aan om zelf invulling te geven aan de uitvoering, onder het motto: we kauwen niets voor, je mag het zelf verzinnen. Scholen en vakdocenten willen dat leerlingen hun eigen creativiteit aanspreken. Toch kan dit alleen als de leerlingen basiskennis hebben van materialen en vakvaardigheden beheersen.

“Die mindset, dat moet veranderen. Als leerlingen vastlopen en dan aan mij vragen: wat moet ik doen? Dan zeg ik ook niet: je kunt een trein tekenen. Nee, je kunt gaan tekenen. Of je kunt gaan schilderen. Of je kunt gaan kleien. Of je kunt... En daar moet je dan zelf wat bij bedenken. En het idee, en de grootte, het formaat: dat mag je zelf bedenken. Maar ja, dat moet je dus inderdaad wel eerst kunnen. En kun je dat niet? Weet je niet hoe jij een tas moet naaien? Dan is het hartstikke leuk dat je kleding wil gaan maken, maar hoe kun je dat dan doen?”

Naschoolse cultuureducatie

Naschoolse activiteiten op het gebied van cultuureducatie vinden sporadisch plaats. Respondenten benadrukken het belang dat leerlingen zich ook na schooltijd kunnen ontspannen, bijvoorbeeld met kunst- en cultuuractiviteiten. En ze geven aan dat het voor deze leerlingen vaak moeilijk is om deel te nemen aan vrijetijdsactiviteiten zoals muziekschool, toneelvereniging of sportvereniging. Ze zien dat ouders de kosten vaak niet kunnen dragen of dat culturele organisaties niet goed zijn toegerust om deze leerlingen te begeleiden.

Toch vinden scholen het moeilijk om bij te dragen aan naschoolse culturele activiteiten. Dit komt deels doordat de organisatie veel vraagt. Veel scholen hebben leerlingen die niet in de directe omgeving wonen en afhankelijk zijn van leerlingenvervoer. Daarnaast zijn scholen vaak niet goed op de hoogte van het buitenschools cultuuraanbod in de omgeving. Sommige respondenten vragen zich ook af waar de verantwoordelijkheid en betrokkenheid van de school eindigen.

Incidenteel organiseren scholen in samenwerking met andere (ook reguliere) scholen uit de buurt gezamenlijke naschoolse activiteiten.

“Omdat we merkten dat onze leerlingen naschools lastig bij een sportvereniging of bij vriend in de buurt of zo kunnen komen, hebben we twee naschoolse projecten opgezet samen met twee andere DOS-scholen. En daar zijn dansworkshops en theaterworkshops uit gekomen. Er was heel weinig animo voor dans, dus die is uiteindelijk niet doorgedaan. De theaterworkshops wel, ze hebben elf weken lang theater gehad. Dat is afgelopen dinsdag afgerond met een eindshow in Theater De Leeuw.”

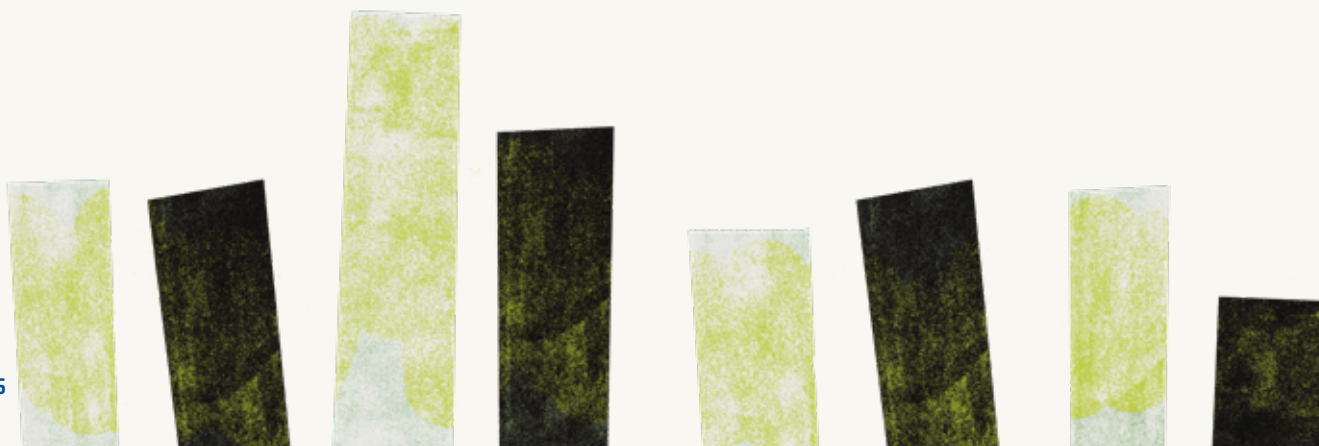
Ouderbetrokkenheid

In het regulier onderwijs helpen (groot)ouders vaak bij activiteiten zoals het begeleiden van excursies, leesondersteuning of als klassenouder. In het gespecialiseerd onderwijs is de relatie met ouders anders. Scholen willen ouders graag betrekken bij het ontwikkelproces van hun kind en dat doen ze op verschillende manieren. Het meest communiceren ze met ouders door foto's te delen en nieuwsbrieven te versturen. Ouders reageren hier enthousiast op, omdat ze zo kunnen zien wat hun kind doet en dat het plezier heeft.

Ondanks de wens om ouders te betrekken, ontvangen scholen van hen vaak alleen directe hulp in de vorm van financiële bijdragen. Ouders hebben vaak geen tijd, zien de noodzaak om te helpen niet, of hebben niet de middelen – denk aan eigen vervoer voor uitjes. Scholen merken ook dat niet alle ouders in staat zijn om met de verschillende problematieken in de klas om te gaan.

Leraren merken dat ouders in eerste instantie de waarde van kunst en cultuur in de klas niet altijd zien. Ze hechten er vooral belang aan dat hun kind meekomt in de maatschappij of goed presteert in taal en rekenen. Maar door met ouders in gesprek te gaan en successen in de klas te delen, bijvoorbeeld via foto's, zien steeds meer ouders in dat kunst en cultuur ook kan bijdragen aan de ontwikkeling van hun kind. Sommige ouders vinden het zelfs zo belangrijk dat ze scholen vragen waar hun kind na schooltijd terecht kan voor muzieklessen, dans- of theaterworkshops.

“Het is juist goed dat leerlingen zich goed kunnen presenteren, andere mensen durven aan te kijken of iets durven te vragen. En langzamerhand zie je dat ook de ouders dat ook steeds meer gaan zien”.

Samenwerking met cultuurprofessionals

De geïnterviewde leraren en directeuren benadrukken het belang van kinderen in contact brengen met verschillende aspecten van kunst en cultuur. Daarom maken scholen graag gebruik van de deskundigheid van externe cultuurprofessionals. Leraren en CKV-docenten verzorgen de reguliere culturele activiteiten, terwijl externe cultuurprofessionals aanvullende expertise bieden.

De meeste activiteiten vinden binnen de school of in de directe omgeving plaats. Dit biedt vooral logistieke voordelen, omdat het soms kostbaar en ingewikkeld is om groepen leerlingen te verplaatsen. Daarnaast moet de school rekening houden met het leerlingenvervoer na schooltijd, waardoor activiteiten nooit mogen uitlopen.

Samenwerking met (culturele) organisaties

Veel scholen werken intensief samen met verschillende externe partijen voor kunst- en cultuureducatie. Bijvoorbeeld met lokale culturele organisaties zoals Amphion en de Gruitpoort, met cultuurverenigingen, kunstenaars en workshopdocenten, maar ook met Gelderse BIS-instellingen zoals Introdans, Oostpool en het Kröller Müller Museum. Sommige scholen maken gebruik van cultuurpunten of cultuurmakelaars zoals Cultura of De Muzehof, die bemiddelen tussen de vraag van de school en passend cultureel aanbod.

Daarnaast werken scholen regelmatig samen met organisaties die cultuureducatie niet als primaire taak hebben, maar waar het vaak wel samenkomt. Zo werken sommige scholen samen met een lokale zorginstelling, waar leerlingen af en toe als koor komen optreden, of met een sportvereniging die clinics verzorgt op het gebied van breakdance en capoeira. Het versterken van de banden met lokale organisaties en verenigingen is een speerpunt voor veel scholen. Ze hechten veel waarde aan een goede relatie met de buurt en zien dit ook als een manier om het vak burgerschap vorm te geven.

Scholen vinden de samenwerking met externe culturele organisaties vanzelfsprekend. Het doel van het inzetten van cultuurprofessionals in de school is om de leerlingen een bijzondere leerervaring te bieden. Wel merken scholen op dat culturele organisaties niet altijd goed bekend zijn met deze speciale doelgroep.

“Als je dan voor de nieuwe eerste keer komt, dan zeggen ze altijd: ‘Oh, ik wist niet zo goed wat ik moest verwachten, maar wat stellen zij goeie vragen of wat een open houding hebben die leerlingen.’”

Samenwerking met externe cultuurprofessionals

Scholen huren regelmatig externe cultuurprofessionals of kunstenaars in voor specifieke workshops en lessen, zoals djembé, kickboksen, rap en theater. Deze professionals verzorgen gevarieerde en inspirerende lessen en brengen nieuwe vaardigheden en kennis over op zowel de leerlingen als de leraren. Een bijkomend effect is dat deze externe vakdocenten soms een rolmodel zijn, waar leerlingen zich graag aan spiegelen.

“We huren mensen in die een kickboks-workshop gaan doen. Dan komen er stoere mannen binnen. Nou, dan zie je dat er iets in die koppies gebeurt.”

Soms betrekken scholen ook kunstzinnige ouders bij activiteiten of vragen hen om een activiteit te verzorgen. Vaak zijn deze ouders zelf cultuurprofessional of kunstenaar.

Afstemming tussen cultuurprofessional en leraar

Uit de interviews blijkt hoe belangrijk een goede afstemming tussen de leraar en de cultuurprofessional is. De cultuurprofessionals moeten van tevoren goed weten wat hen te wachten staat, wie de leerlingen zijn en wat ze nodig hebben in hun leerproces. Het is essentieel dat de verwachtingen en de rolverdeling tussen de externe professional en de leraar of mentor duidelijk en uitgesproken zijn. Dit geldt niet alleen voor de inhoud van de les (wat gaan we doen, wat is het doel), maar ook voor de praktische organisatie.

“Dus ik zeg niet tegen degene die de les geeft: ‘dan zit ik nu even in de koffiekamer’. Wij zijn er altijd bij. Ik zeg tegen mijn collega’s ook altijd: ‘overleg met de vakdocent’. Duurt de les te lang, geef het aan. Zeg: ‘goh, we moeten nu afronden’. Of: ‘misschien is het voor mijn klas fijn dat je zorgt dat dit vast de volgende keer klaarligt’. Op die manier komt het eigenlijk altijd wel goed.”

Om de inzet van cultuurprofessionals optimaal te benutten, is het belangrijk dat ze de vrijheid en het vertrouwen krijgen om hun kennis en kunde volledig in te zetten. Scholen waarderen cultuurprofessionals juist vanwege hun creativiteit, ondernemingszin en hun out of the boxbenadering. Te veel opgelegde kaders vanuit de school helpen hen niet.

Tegelijkertijd vragen scholen de cultuurprofessionals om niet alleen te focussen op het aanleren van kunstvakvaardigheden, maar ook ruimte te bieden voor de bredere ontwikkeling van de leerling. Dit vereist andere competenties van de cultuurprofessional. Soms ontbreekt het aan voldoende zelfvertrouwen, niet vanwege een gebrek aan vakkennis, maar omdat ze de doelgroep niet goed kennen en denken dat ze didactische vaardigheden missen. Maar als er een klik is met de leerlingen en de cultuurprofessional flexibel is en kan anticiperen op wat er in de klas gebeurt, pakt het meestal toch goed uit.

“Met de gastdocenten hebben we ook wel stappen gemaakt, dat we goed met hen in gesprek gaan over wie wij zijn, wie onze kinderen zijn, en wat ze nodig hebben in de manier van lesgeven. Deze kunstenaar vond het retespannend om dat met deze leerlingen te doen. Maar hij kan op de een of andere manier wat bij die leerlingen naar boven halen. Ja, dan zie je wel dat het professionals zijn, hè.”

Afstemming met de leerling

“Ik denk het heel veel passie hebben voor je vak superaanstekelijk werkt op leerlingen. Ik denk wel dat ‘t heel mooi en fijn is als je ook een stukje didactische kennis hebt. Dat je weet hoe en hoe een les in elkaar zit, hoe je de leerlingen kan pakken.”

Volgens de cultuurcoördinatoren is het belangrijk dat de cultuurprofessional enthousiast is om met deze leerlingen te werken en een ontspannen, flexibele houding aanneemt. Vakdocenten en cultuurprofessionals die relaxed en open in hun aanpak zijn, bereiken volgens hen vaak meer met de leerlingen. Het afstemmen op de behoeften van de leerlingen is essentieel; dit vereist de vaardigheid om aan te voelen wat een leerling wel of niet nodig heeft. Soms is het al genoeg om naast een leerling te zitten en mee te doen in het gesprek, of juist een klein compliment te geven. Deze gebaren maken volgens de cultuurcoördinatoren een groot verschil in hoe leerlingen zich voelen en presteren.

Daarnaast is het belangrijk om de juiste voorwaarden te creëren. Dit kan betekenen dat een leerling wat extra tijd nodig heeft om te wennen aan een specifieke activiteit, of dat de ruimte strategisch moet worden ingedeeld, zodat de leerling goed overzicht heeft. Wanneer leerlingen overbelast raken en emotioneel reageren, moet de cultuurprofessional dit herkennen, de leerlingen even de ruimte geven en later weer verdergaan.

Een ander belangrijk aspect is creatief en flexibel omgaan met de lesstof. Als een leerling moeite heeft met een bepaalde taak, kan het helpen om samen met de leerling een oplossing te vinden, bijvoorbeeld door de taak te delen met een andere leerling.

Over de kwaliteit van cultuurprofessionals oordelen scholen wisselend. Soms treffen ze een cultuurprofessional die ze meteen willen inlijven, terwijl andere keren blijkt dat de professional de specifieke behoeften van de doelgroep niet goed begrijpt. Het blijkt dat de doelgroep vraagt om veel pedagogische en didactische kwaliteiten van cultuurprofessionals.

“De ene periode heb je een geweldige iemand en dan denk je, waar kan die tekenen om in loondienst te komen? En de volgende keer denk je van, ja, die snapt deze doelgroep niet helemaal, of die wel ervaring met onderwijs, maar niet met het gespecialiseerd onderwijs. Nu hebben we iets met raps en beats. Dat is op zich heel leuk, maar het is ook soms heel individueel dus dan krijgt de rest van de groep niet zoveel aandacht. Tja, hoe doe je dat goed?”

Een mogelijk probleem is dat scholen merken dat er steeds minder cultuurprofessionals beschikbaar zijn. Dat maakt het moeilijker om cultuurprofessionals te vinden die goed aansluiten bij de behoeften van de leerlingen.

Professionalisering van de leraar

Naast het verzorgen van culturele en educatieve activiteiten in de klas, voeren sommige cultuurprofessionals ook andere taken uit, zoals scholing en deskundigheidsbevordering. Ze zetten bijvoorbeeld in samenspraak met de leraren voorbeeldlessen op in een specifieke discipline, die de leraren later zelf kunnen geven. Daarnaast organiseren sommige scholen studiedagen, waar geïnteresseerde leraren korte specialisatiecursussen volgen om samen met cultuurprofessionals thema's of disciplines te integreren in hun onderwijs. Deze activiteiten zijn bedoeld om collega's te inspireren en te scholen.

“Ik merk dat je meer mensen meekrijgt als je leraren eerst algemeen informeert en enthousiasmeert, en vervolgens degenen eruit haalt die enthousiast zijn en zeggen: ‘ik doe het niet helemaal voor, maar we bedenken samen de les.’”

Randvoorwaarden

Tijd

“Iedereen is enthousiast, wil meedenken, maar het ontbreekt wel eens aan tijd op het rooster, en ook wel eens aan tijd voor de voorbereiding.”

Scholen zien tijd als een randvoorwaarde die niet altijd in voldoende mate beschikbaar is. Dit speelt vooral in het so, waar leraren zelf verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van cultuureducatie in de klas. In het vso is dit minder het geval, omdat vakdocenten en CKV-docenten daar doorgaans verantwoordelijk zijn voor de uitvoering.

In het so komt cultuureducatie soms onder druk te staan doordat leraren er te weinig tijd voor kunnen vrijmaken. Ze moeten hun tijd verdelen over meerdere taken en keuzes maken. Dit probleem komt vooral naar voren bij de lesvoorbereiding. Scholen zoeken oplossingen door snel inzetbare methodes of kant-en-klare lessen te gebruiken, het programma LessonUp¹⁸ te raadplegen, eerdere lessen te herhalen of lessen uit te stellen.

Financiën

Scholen zijn in het algemeen tevreden met het budget voor cultuureducatie. Ze begroten meestal voldoende middelen en maken daarnaast gebruik van extra financiering, zoals de CMK-regeling en NPO-gelden. Een deel van deze financiering gebruiken ze om cultuurprofessionals in te huren, niet alleen om lessen en workshops te verzorgen, maar ook om leraren te scholen, zodat zij de cultuurlessen zelf kunnen geven wanneer de extra financiering stopt. Scholen hebben ook genoeg budget voor de aanschaf van gereedschappen, instrumenten, materialen en methodes. Het inhuren van cultuurprofessionals neemt een groot deel van het budget in beslag. Daarnaast zijn excursies buiten de school, vooral door de kosten van leerlingenvervoer, een aanzienlijke kostenpost.

Ruimte

De meeste scholen hebben goed uitgeruste ruimtes voor kunst- en cultuurlessen, zoals handvaardigheid- en muzieklokalen. Sommige scholen hebben verouderde gebouwen en hebben te maken met ruimtegebrek en lokalen die eigenlijk niet geschikt zijn om culturele activiteiten in uit te voeren. Daar worden kunst- en cultuurlessen vaak in de eigen klaslokalen gegeven of in gehuurde ruimtes van nabijgelegen scholen of gebouwen. Bij locaties buiten de school stuiten scholen soms op problemen, zoals beperkte toegankelijkheid voor mindervalide leerlingen.

Gebruikte methodes

Veel leraren in het so gebruiken graag kant-en-klare lessen omdat ze daar weinig voorbereidingstijd voor nodig hebben. Ze delen ook regelmatig onderling succesvolle lessen met collega's. En ze maken veel gebruik van methodes voor cultuureducatie, zoals BIM (Bewegen in Muziek), Ervaar het maar, 123ZING!, Eigenwijs Digitaal en Logo 3000 – en het eerdergenoemde LessonUp. Sommige vakdocenten en cultuurprofessionals werken met hun eigen methode, of stemmen de methode af op de wensen van de school of leraar.

Coördinatie

De meeste schooldirecties zorgen ervoor dat cultuureducatie regelmatig op de teamagenda staat en faciliteren de coördinatie, bijvoorbeeld door uren beschikbaar te stellen voor de taak cultuurcoördinatie of door medewerkers de cursus ICC te laten volgen. Cultuurcoördinatoren inspireren hun collega's en het management en zorgen ervoor dat cultuureducatie een plek krijgt in het curriculum.

Vrijwel elke school in het so heeft een interne cultuurcoördinator. Zij formuleren een visie op cultuureducatie, maken beleid, leggen leerlijnen vast, werken samen met externe partners, beheren budgetten en stimuleren enthousiasme voor kunst en cultuur binnen het team. Door concrete lesvoorbeelden en professionele begeleiding wakkeren ze het enthousiasme voor cultuureducatie aan. Met succes: steeds vaker gebruiken leraren zelfstandig kunst en cultuur in hun klas en steeds vaker erkennen zij het belang van cultuureducatie voor de ontwikkeling van leerlingen.

De uitvoering van cultuureducatie in het so verschilt sterk per leraar en hangt vaak af van persoonlijke affiniteit en beschikbare tijd. Daarom leggen scholen in hun jaarplanningen vast wat wanneer gebeurt en wie welke lessen uitvoert. Dit zorgt voor duidelijkheid en een breed gevoel van verantwoordelijkheid binnen het team.

“Het middel om collega's enthousiast te krijgen, is door te laten zien wat het met de leerlingen doet.”

Binnen de school bepalen leraren vaak samen welke cultuur ze in de klas willen creëren, en kiezen activiteiten zorgvuldig uit op basis van geschiktheid en thema. Ze houden veel rekening met de vaardigheden en interesses van de leerlingen. Sommige scholen hebben werkgroepen die zich bezighouden met vakoverstijgende vaardigheden en talentdagen, waarbij sommige scholen ook de ontwikkeling van leerlingen volgen. Ze evalueren regelmatig en wisselen feedback uit om de activiteiten te verbeteren.

In het vso coördineren de cultuurcoördinator en/of CKV-docent de cultuureducatie. CKV-docenten en andere interne vakdocenten verzorgen de lessen. Leraren die ook mentor zijn krijgen vaak de vraag om zoveel mogelijk mee te werken aan de begeleiding of uitvoering van de lessen. Of dit gebeurt, hangt af van de affiniteit van de mentor met cultuureducatie en de beschikbare tijd. In de praktijk blijken veel klasdocenten en mentoren betrokken te zijn bij de uitvoering van de lessen en genieten ze ervan om te zien wat het met hun leerlingen doet.

Expertise

Leraren in het so geven les vanuit hun eigen expertise en passen dit toe in cultuureducatie. Dit vereist wel enige kennis van het kunstvak, die ze opdoen door gebruik te maken van bestaande methodes, lessen mee te kijken met vakdocenten of cultuurprofessionals, coaching aan te vragen of inspiratie op te doen. Zo hoeven ze het vak niet tot in detail eigen te maken.

Vooraf in het so volgen leraren coachingstrajecten, die externe cultuurprofessionals meestal verzorgen. Deze coaching vereist een zorgvuldige aanpak, omdat sommige leraren onzeker en handelingsverlegen zijn of moeten wennen aan een nieuwe creatieve aanpak.

DE ONTWIKKELING VAN COMPETENTIES EN VAARDIGHEDEN VAN LEERLINGEN

“Die coachingslessen drama zijn denk ik hard nodig. Sommige collega’s zijn enthousiast, maar ook wel onzeker van: hoe geef ik eigenlijk een goede dramalessen? Met dramalessen moet je jezelf kunnen presenteren. Je moet wel in een schijnwerper durven te stappen. En dat is anders dan alleen maar voor de klas te staan. Drama vraagt nog iets meer van je. En dat vinden sommigen best wel spannend.”

Er lijkt een tegenstrijdigheid te zijn: leraren willen graag zelfstandig kunst- en cultuurlessen geven, maar vinden het ook prettig als cultuurprofessionals de lessen uitvoeren. Dit ligt vaak aan een gebrek aan expertise, tijd of motivatie. Daarom zetten scholen cultuurprofessionals regelmatig in om leraren te ontlasten.

“Je kan niet van iedereen verwachten dat ze alles in huis hebben om alles zelf te doen. Daarom is het belangrijk dat je wordt ondersteund. Door vakmensen.”

Leraren kiezen vaak zelf welke kunstvormen ze willen geven, meestal op basis van hun eigen affiniteit. Binnen de school ruilen leraren regelmatig: ze verdelen de verschillende disciplines zoals beeldende kunst, muziek, dans en drama, en ondersteunen elkaar met ideeën en materialen.

“Wij werken veel in duo’s en die bepalen onderling, aan het begin van het schooljaar, van: ‘hé, wil jij beeldend doen, dan doe ik theater.’ Zo verdelen ze dat. En welke les? Dat bepaal je zelf. We proberen elkaar te voeden: ‘als jij wilt gaan kleien, ik heb nog wel een leuke opdracht.’ Vaak doe je dat uit jezelf ook wel.”

Algemene bevindingen uit de interviews

“Leerlingen vallen snel terug in hun soms beangstigende kader, vaak omdat ze gefaald hebben in leervakken. Juist in cultuurvakken kun je eigenlijk niet falen en zie je dat leerlingen er steeds meer plezier in krijgen.”

Uit de interviews blijkt dat cultuurcoördinatoren, leraren, CKV-docenten en directeuren vrijwel allemaal vinden dat kunst- en cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs een aanzienlijke impact heeft op de leerlingen. Leraren zien tijdens en na de lessen allerlei positieve veranderingen en onverwachte uitingen bij de kinderen. Ze zien bijvoorbeeld hoe leerlingen hun angsten overwinnen en verborgen talenten onthullen. Een vakdocent vertelde hoe een leerlinge die niet kon praten, toch deelnam aan de muziekles door geluiden te maken en liedjes mee te neuriën – iets wat nog nooit eerder was gebeurd.

De reacties van leerlingen verschillen, en hoewel er soms frustratie ontstaat wanneer iets niet direct lukt, overheerst het plezier. De lessen in kunst en cultuur dagen de leerlingen uit om samen te werken en te spelen. Leraren merken dat leerlingen trots zijn op hun werk, genieten van de uitvoering en na instructie leren dingen zelfstandig te doen. Sommige leerlingen hebben wel extra begeleiding en aansporing nodig om durf en inspiratie te vinden.

Leraren zijn soms verrast wanneer leerlingen originele en creatieve interpretaties geven aan opdrachten. Ze zien dat de culturele activiteiten bijdragen aan het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van de leerlingen. Hierdoor voelen leerlingen zich aangemoedigd om actief mee te doen en zelf initiatief te nemen. Leerlingen delen hun enthousiasme vaak ook thuis, wat volgens de scholen aantoont dat de impact van cultuureducatie verder reikt dan de schoolmuren.

Leraren benadrukken het belang leerlingen de ruimte te geven in de lessen. Het ontbreken van een strikte structuur in kunst- en cultuurlessen geeft leerlingen de vrijheid om nieuwe dingen te proberen. Hoewel dit soms een uitdaging is, leidt het vaak tot voldoening. De lessen bieden een voldoende veilige omgeving waarin leerlingen hun eigen talenten durven ontdekken, ondanks de afwezigheid van een strakke structuur.

Leraren merken dat leerlingen zich anders gedragen in een kunstlokaal dan in een lokaal voor reguliere lessen. In het kunstlokaal ervaren ze meer vrijheid, zonder dat dit bedreigend of eng voelt. Cultuureducatie biedt de leerlingen een uitlaatklep.

Algemene bevindingen uit de lesobservaties

Hoewel het aantal observaties niet representatief is voor het gehele gespecialiseerd onderwijs, valt op dat de resultaten vrijwel allemaal overeenkomen. In verschillende activiteiten vertoonden leerlingen vergelijkbare gedragingen.

Een algemene observatie is dat leerlingen het spannend maar ook erg leuk vinden om deel te nemen aan creatieve activiteiten. Ook valt op dat er in het begin weinig initiatief uit de leerling zelf komt. Leraren en vakdocenten moeten hen vaak aanmoedigen om iets te laten zien, zelf iets te bedenken of te creëren. Vooral in het so hebben leerlingen veel aansporing nodig, omdat creatieve ideeën vrijwel niet uit henzelf komen. Ze voelen zich zekerder wanneer ze een voorbeeld hebben om na te doen.

Van bepaalde ontwikkeldoelen, zoals sociaal-emotionele ontwikkeling en cognitieve functies, waren de beschreven competenties niet direct zichtbaar tijdens de observaties. Dit suggereert dat de ontwikkeling van deze vaardigheden vooral "onderhuids" plaatsvindt en pas op langere termijn zichtbaar wordt. Leraren die hun leerlingen over een langere periode volgen, constateren wel duidelijke verschillen. Een observatie blijft slechts een momentopname.

Competenties en vaardigheden

Kunst- en cultuurlessen en culturele activiteiten op school spreken verschillende competenties en vaardigheden aan. In deze paragraaf verwijzen we naar de begrippen die de brede ontwikkeling van leerlingen vormgeven, zoals beschreven in het hoofdstuk 'Inhoudelijke verkenning'.

Algemene ontwikkeldoelen De Onderwijsspecialisten

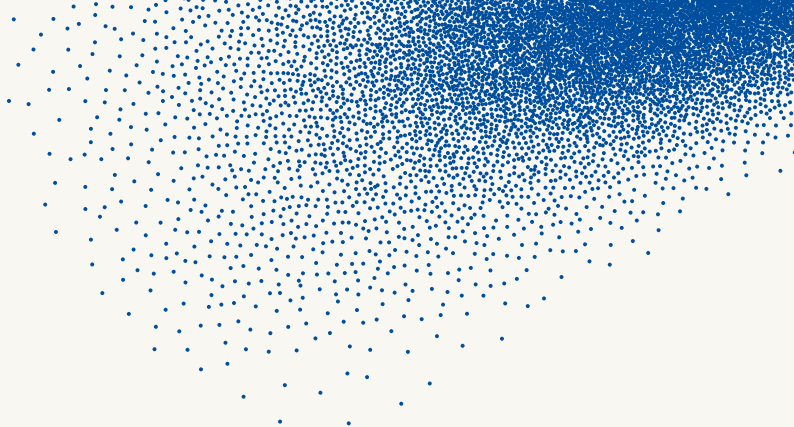
De Onderwijsspecialisten hanteren een competentielijst als voorbereiding op dagbesteding en arbeid. Deze lijst bestaat uit een basislijst en een keuzelijst, waarin ook leergebiedoverstijgende competenties zijn opgenomen. Deze ontwikkeldoelen overlappen met verschillende ontwikkeldomeinen zoals sociaal-emotionele ontwikkeling en executieve functies.

Uit de interviews over cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs komen een aantal kerncompetenties naar voren die leerlingen ontwikkelen tijdens de lessen. Scholen sturen bewust aan op samenwerking en het rekening houden met anderen. De geïnterviewden geven aan dat cultuureducatie hiervoor veel mogelijkheden biedt. Leerlingen werken samen, vaak in tweetallen, en ontwikkelen zo respectvolle omgangsvormen.

Daarnaast zetten scholen kunst en cultuur in om andere, specifieke vaardigheden te ontwikkelen. Zo krijgen leerlingen de kans om te oefenen met presenteren, wat hen helpt om zelfverzekerder te worden. Naast presenteren ontwikkelen ze ook andere competenties, zoals out of the box denken, probleemoplossend vermogen en creatieve zelfexpressie.

De scholen benaderen kunst en cultuur niet alleen als een vak, maar ook als een middel om belangrijke persoonlijke en sociale vaardigheden te ontwikkelen. Ze helpen leerlingen actief om hun talenten te vinden en ontwikkelen, om te leren omgaan met veranderingen en om anderen te ontmoeten – zaken die de scholen als essentieel beschouwen.

"Je talent zoeken en ontwikkelen. Presenteren en samenwerken. Out of the box leren denken. Oplossingen zoeken. Op een creatieve manier jezelf neer kunnen zetten. Anderen ontmoeten. Om kunnen gaan met veranderingen. Dat zijn voor ons heel belangrijke doelen. "

Tijdens de lesobservaties kwamen de competenties uit de competentiebibliotheek van De Onderwijsspecialisten het vaakst naar voren. Dit is verklaarbaar, omdat deze competenties overlappen met verschillende domeinen zoals sociaal-emotionele ontwikkeling en executieve functies. De Onderwijsspecialisten stimuleren actief de ontwikkeling van deze competenties.

Uit de observaties blijkt dat de competentie 'instructies opvolgen' op één na in alle lessen werd geconstateerd. Een andere veelvoorkomende competentie is 'materialen en middelen gebruiken'. Hierbij gaat het om materialen in de breedste zin van het woord, zoals klei, verkleedkleding en muziekinstrumenten.

Ook 'enthousiast zijn' kwam vaak voor, maar dan als intrinsiek enthousiasme voor de activiteit, en niet zoals deze in de competentielijst van De Onderwijsspecialisten is geformuleerd: 'enthousiast zijn om een doel te bereiken'. Met andere woorden, de leerlingen lieten bij aanvang van de activiteit niet altijd enthousiasme zien over het lesdoel, maar hadden wel plezier in de uitvoering van de activiteiten.

Sociaal-emotionele ontwikkeling⁴

Sociaal-emotionele ontwikkeling betreft het dynamische proces waarbij kinderen en jongeren vaardigheden verwerven om hun persoonlijke identiteit te ontwikkelen, relaties op te bouwen en om te gaan met de verwachtingen van hun omgeving.

"Het is niet alleen maar cultuureducatie, maar we draaien ook aan motivatie. We draaien aan zelfbeeld. We draaien aan vertrouwen. We draaien aan samenwerken. Heel veel van die sociale vaardigheden worden niet eens onbedoeld, maar echt bedoeld getraind."

Uit de interviews blijkt dat culturele activiteiten een grote invloed hebben op de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Respondenten noemen verschillende positieve effecten. Zo merken leraren dat het zelfvertrouwen van leerlingen groeit wanneer zij de vrijheid krijgen om te experimenteren en keuzes te maken zonder de druk dat iets op een bepaalde manier 'moet'. Dit zorgt ervoor dat leerlingen opbloeien en meer van zichzelf durven laten zien.

"En iedereen doet zijn dingetje. Ze weten de weg te vinden. Ze weten heel goed van: zo wil ik het hebben, zo ga ik het doen. En ja, ieder doet zijn of haar ding. Daar zie je die zelfstandigheid in terug. Er zijn ook wel leerlingen die dat lastig vinden. 'Juffrouw, ik kan het niet. Jij moet het even nu voor me doen'. En dan probeer ik altijd de vraag terug te stellen: 'Nou, hoezo moet ik het voor jou doen? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat jij het zelf gaat doen?'"

Ook stimuleren kunst- en cultuureducatie actief samenwerken en sociale competenties. Leerlingen leren keuzes maken, doorzetten wanneer het moeilijk wordt, en elkaar helpen. Theater, zichzelf presenteren en eigen werk tonen helpen leerlingen bij het ontwikkelen van hun zelfbeeld, zelfbewustzijn en het vermogen om zich te uiten. Ze leren omgaan met hun eigen emoties en die van anderen, wat voor veel leerlingen een uitdaging is. Daarnaast leren ze reflecteren op hun eigen werk en dat van anderen, wat bijdraagt aan hun persoonlijke groei. Dit helpt hen volgens respondenten om feedback te geven en te ontvangen.

Scholen hechten veel waarde aan samenwerken en samen dingen creëren en versterken dit door projecten waarin leerlingen samenwerken en elkaar ondersteunen.

"Wij zitten heel erg op samenspel. En op samenwerking. En op samen doen. Er zijn leerlingen die nog nooit een vriendschap hebben gehad. Die leren bij ons in het eerste jaar enigszins hoe dat werkt."

De sociaal-emotionele competenties kwamen tijdens de lesobservaties niet direct in gedrag naar voren. Slechts af en toe vroegen leerlingen om hulp aan leraren en klassenassistenten, maar zelden aan medeleerlingen.

Cognitieve functies³

Cognitieve vaardigheden, functies of vermogens gaan over het vermogen van leerlingen om kennis en informatie op te nemen en te verwerken. Verschillende mentale processen spelen een rol bij het verwerken van informatie, zoals geheugen, taal, oriëntatie, aandacht en het vermogen om problemen op te lossen, concepten te vormen en dingen te visualiseren. Ook redeneren, rekenen, lezen, schrijven, plannen maken en initiatieven nemen behoren tot cognitieve functies.

Respondenten geven aan dat culturele activiteiten een positief effect hebben op de cognitieve functies van leerlingen, met name op het gebied van taalontwikkeling. Door muziek- en theaterprojecten leren leerlingen nieuwe woordenschat op een betekenisvolle manier aan. Ze leren nieuwe woorden en begrippen, en tijdens tekstbeleving bespreken ze verhalen en liedjes en krijgen ze uitleg. Dit helpt leerlingen om de inhoud beter te begrijpen en zich er emotioneel bij betrokken te voelen.

“Je kan een woord wel aanleren en een plaatje erbij koppelen, maar dan zit de betekenis er nog niet aan. Als je dan in het echt iets beleeft of doet, of ergens naartoe gaat, dan krijgt het pas echt betekenis.”

De ontwikkeling van cognitieve functies was niet direct zichtbaar tijdens de lesobservaties. Wel zagen we dat leerlingen in verschillende lessen op een systematische manier werkten door stap voor stap te werk te gaan.

Metacognitie⁴

Metacognitie gaat over het bewustzijn van je eigen kennis en het vermogen om je denkprocessen te beheersen door verschillende strategieën toe te passen. Enkele metacognitieve strategieën zijn concentreren, niet opgeven, samenwerken, nieuwsgierig zijn, proberen, je fantasie gebruiken, jezelf blijven verbeteren en genieten van het leren.

Leraren merken tijdens culturele activiteiten dat leerlingen steeds beter in staat zijn hun eigen opdrachten in te vullen en hun eigen werkzaamheden aan te sturen. Leerlingen werken in stappen toe naar een eindresultaat dat zij zelf hebben bepaald. Binnen de activiteiten is er ruimte voor fouten en reflectie, waardoor leerlingen zelf hun doel bij kunnen stellen, of tot verbetering kunnen komen. Zo leggen zij voor zichzelf de lat steeds weer een stukje hoger.

Kleine groepen werken daarbij goed, omdat leerlingen zich dan meer durven te uiten. In veel activiteiten staat het proces boven het eindresultaat, waardoor leerlingen zich vrijer voelen om te experimenteren en fouten te maken. Dit stimuleert hen om uit hun comfortzone te stappen en zichzelf te presenteren, wat hun zelfvertrouwen vergroot. Ze leren voor zichzelf op te komen en zichzelf voor het voetlicht te brengen.

Leerlingen werken ook aan belangrijke vaardigheden zoals plannen, organiseren, keuzes maken en creatief denken. Volgens leraren zijn deze vaardigheden niet alleen nuttig binnen de kunstvakken, maar ook voor hun verdere opleiding en toekomst. Reflecteren op hun werk en samenwerken horen hier ook bij. Uiteindelijk dragen deze activiteiten bij aan de ontwikkeling van hun zelfstandigheid. Ze leren dat falen een onderdeel is van het leerproces en ontwikkelen doorzettingsvermogen door steeds opnieuw te proberen.

“Bij een beeldend proces zitten al die vaardigheden er verkapt in. Want een idee ontwikkelen, je oriënteren, gegevens zoeken, al die vaardigheden die op een vervolgopleiding ook gevraagd worden, die zitten daarin. Dan moet je gaan experimenteren. Je moet uitproberen. Je moet keuzes maken. Je moet openstaan. Je moet creatief kunnen denken. Dan moet je een klap op iets kunnen geven en binnen een tijdsbestek iets kunnen produceren wat daadwerkelijk te presenteren valt. Dus er zit plannen en organiseren in, en samenwerking als dat nodig is. Er zit keuzes maken in. Er zit doorzettingsvermogen in. Presenteren. Maar er zit ook reflecteren in, want je gaat het er ook met elkaar over hebben.”

Tijdens kunst- en cultuurlessen krijgen leerlingen de ruimte om nieuwe materialen te ontdekken. Ze leren hoe muziekinstrumenten werken en hoe ze klei op verschillende manieren kunnen bewerken. Daarnaast gebruiken ze hun fantasie om iets eigens toe te voegen aan de opdracht. Leerlingen in het vso zoeken ook zelf naar inspiratie door websites en bronnenboeken te raadplegen.

Executieve functies⁶

Executieve functies zijn de regelfuncties van de hersenen die essentieel zijn voor doelgericht en aangepast handelen. Met deze functies bepalen we ons doel, schakelen we afleidende factoren uit, plannen we de volgorde van acties en voeren we taken stap voor stap uit. Dit omvat vaardigheden zoals nadenken voordat je iets doet, emotieregulatie, taakinitiatie, planning en prioritering, en het organiseren van eigen werk.

Uit de interviews blijkt hoe kunst- en cultuureducatie bijdraagt aan de ontwikkeling van executieve functies bij leerlingen. Respondenten geven aan dat leerlingen vaardigheden ontwikkelen die ze nodig hebben om in de maatschappij te functioneren, zoals het indelen van werkzaamheden en het oplossen van problemen. Dit begint al bij het leren van basisregels in het lokaal, zoals het weten welke spullen ze nodig hebben en hoe ze samen moeten opruimen.

Leraren spelen een cruciale rol in de ontwikkeling van deze functies. Ze motiveren de leerlingen met opdrachten waarin overleggen, nadenken en plannen centraal staan.

“We hebben creatieve docenten in huis. Dan zie je ook dat de leerlingen gemotiveerd zijn om met leuke opdrachten aan de slag te gaan. En dat ze met elkaar overleggen. En dat ze nadenken en plannen. Er zijn heel veel vaardigheden die daar op een leuke manier aan bod komen.

Je moet iets af hebben. Hoe ga je dat doen? Dat is een vaardigheid die daar ook uit komt. Plannen moet je natuurlijk ook doen voor al die theoretische vakken, maar daar gaat het op een heel andere manier.”

Tijdens kunst- en cultuurlessen ligt de nadruk op het voltooien van taken. De leerlingen blijven gefocust op hun werk, ondanks de ruimte voor reuring en gesprekje in de klas. De meeste leerlingen slagen erin zich af te sluiten voor prikkels en richten zich op hun eigen taak.

Procesgericht werken^{8,9}

Bij procesgericht werken hebben leerlingen de regie over hun eigen ontwikkeling. Zelf ontdekken, experimenteren en uitproberen staan centraal. Het proces is belangrijker dan het eindproduct.

In het vso is procesgericht werken in de kunst- en cultuurlessen bijna vanzelfsprekend. Leerlingen krijgen de ruimte om zelf te ontdekken en te experimenteren. Het eindresultaat ligt niet vast; zij bedenken zelf een doel of een resultaat waar ze naartoe willen werken. Sommige leerlingen hebben daarbij wel aanmoediging of inspiratie nodig.

Leerlingen werken graag meerdere keren met hetzelfde materiaal. Dit helpt hen niet alleen om de techniek beter onder de knie te krijgen, maar ook om een gevoel van bekwaamheid te ontwikkelen. Ze leren ideeën te ontwikkelen, zich te oriënteren, informatie te zoeken, te experimenteren, keuzes te maken en creatief te denken. Daarnaast leren ze plannen, organiseren, doorzetten en reflecteren op hun eigen werk en dat van anderen. Al deze vaardigheden trainen leerlingen op een natuurlijke manier, zonder dat het aanvoelt als training. De leraar fungeert hierbij meer als coach en begeleider dan als traditionele leraar.

In het so is procesgericht werken minder ingeburgerd. Veel leraren voelen zich nog niet zeker genoeg om leerlingen de vrije hand te geven. De lat ligt hier lager: leerlingen werken doorgaans aan de hand van een concreet voorbeeld en een eindresultaat. De activiteiten zijn vooral gericht op kennismaking en het plezier in de uitvoering.

We observeerden procesgericht werken, met name zelfstandig werken, het meest tijdens de kunst- en cultuurlessen in het vso. Leraren moedigen leerlingen aan om zelf ideeën te bedenken en uit te werken, zonder dat het eindresultaat vaststond. Ze kregen de ruimte om hun ideeën vorm te geven en creatieve oplossingen te bedenken.

In het so krijgen leerlingen meer begeleiding om tot een resultaat te komen.

Burgerschapsvorming⁷

Burgerschapsvorming gaat over het ontwikkelen van leerlingen tot burgers die actief deelnemen aan de samenleving en een positieve bijdrage leveren.

Tijdens culturele activiteiten stimuleren leraren actief de burgerschapsvorming bij leerlingen. Dit gebeurt niet alleen via specifieke projecten zoals kooroptredens voor senioren of museumbezoeken, maar ook door creatief denken en kritische reflectie aan te moedigen. Een voorbeeld hiervan is hoe kunstprojecten met afvalhout leerlingen leren om schoonheid in rommel te zien en het belang van minimale, eenvoudige kunst te begrijpen. Dit helpt hen om met andere ogen naar hun omgeving te kijken en maatschappelijke vraagstukken, zoals duurzaamheid, kritisch te benaderen. Een ander voorbeeld is het omvormen van agressieve wapentekeningen naar zachte, humoristische kunstwerken. Dit zet leerlingen aan het denken over vorm, materiaal en kleur, maar ook over de maatschappelijke implicaties van agressief wapentuig. Zo worden leerlingen zich bewuster van culturele en sociale thema's die in de samenleving spelen.

“Dat zangkoor is niet het doel op zich. We oefenen voor de kerst. We oefenen voor het open huis. We oefenen voor het verzorgingshuis in de buurt. Denk bijvoorbeeld aan dementerende bejaarden, die vinden dit enig. Dan komt dat stukje burgerschapsvorming in de wijk ook weer terug.”

Culturele activiteiten stimuleren specifieke leerlingcompetenties

Volgens de respondenten dragen alle kunst- en cultuureducatieve activiteiten in meer of mindere mate bij aan de ontwikkeling van leerlingcompetenties. Afhankelijk van de activiteit, de opzet, de begeleiding en het leerdoel ontwikkelen leerlingen verschillende vaardigheden.

Naast creativiteitsontwikkeling dragen kunst- en cultuurlessen vooral bij aan de ontwikkeling van zelfvertrouwen. Ze helpen leerlingen eigenwaarde te creëren en trots te zijn op hun werk en prestaties. Door deze lessen voelen leerlingen zich zekerder, durven ze buiten hun comfortzone te treden en leren ze omgaan met nieuwe prikkels en impulsen. Ze ontdekken nieuwe perspectieven.

“Het plezier dat ze uitstralen. Het gemak waarmee ze uiteindelijk dan toch dingen doen. Maar ja, dat zelfvertrouwen... We hadden een leerling, een meisje met zwaar ASS [autistische spectrumstoornis], die eigenlijk in alle situaties een-op-eenbegeleiding van ons nodig had. Dat meisje kon ontzettend goed dansen. En die heeft op onze presentatie-avonden opgetreden, hè, met dans. En dan staat ze daar helemaal in haar eentje. Op de een of andere manier kan ze zich dan schijnbaar afsluiten. Ik weet dat er op een gegeven moment een lijntje is gelegd met een dansschool. En dat meisje is uiteindelijk in haar vrije tijd een soort hulpje van een dansdocent geworden.”

Vrijwel alle respondenten in dit onderzoek zijn van mening dat cultuureducatie bijdraagt aan de ontwikkeling van veel verschillende competenties bij leerlingen. Ze benadrukken dat de stimulatie van competenties tijdens kunst- en cultuurlessen niet alleen afhankelijk is van de begeleiding of de achterliggende ontwikkeldoelen, maar ook van de kunstdiscipline zelf.

“Ik denk ook wel een stukje theater. Ik ben zelf helemaal niet van het theater, maar de leerlingen gaan er wel helemaal op aan. En ik denk dat je daar ook heel veel mogelijkheden in kunt vinden, leerlingen om te leren gaan met hun eigen emoties. Want emoties, dat vinden ze toch wel lastig.”

Disciplines waarin taal een grotere rol speelt, zoals theater of literatuur, bieden mogelijkheden om cultuureducatie te koppelen aan de ontwikkeling van cognitieve functies. Beeldende of technieklessen bieden handvatten om informatie systematisch te verwerken en te ordenen. Zelf iets bedenken en creëren draagt bij aan vaardigheden zoals planning, zelfbeheersing, oplossingsvermogen en doorzettingsvermogen. Het is bekend dat langdurig muziekonderwijs een positieve invloed kan hebben op cognitieve vaardigheden.¹⁹ Deze effecten kunnen we pas echt goed observeren als we leerlingen langere tijd volgen, waarbij we niet alleen letten op schoolprestaties, maar ook houding en gedrag, zowel tijdens reguliere lessen als tijdens cultuureducatie.

WENSEN VOOR DE TOEKOMST

In de interviews met directeuren, cultuurcoördinatoren, leraren, CKV-docenten, vakdocenten en externe cultuurprofessionals kwam een aantal gemeenschappelijke wensen naar voren.

Versterking van de structuur van kunst- en cultuureducatie in de school

De respondenten vinden dat cultuureducatie in de school verder versterkt moet worden. Op veel scholen heeft cultuureducatie nog een te vrijblijvend karakter. Veel respondenten willen het curriculum op het gebied van kunst en cultuur vernieuwen, met een verschuiving van de focus op kunstvakvaardigheden naar de ontwikkeling van leerlingcompetenties. Ze pleiten voor meer structuur in de inhoudelijke uitvoering en voor meer aandacht voor het realiseren van leerlijnen cultuureducatie voor verschillende leerjaren, zowel in het so als in het vso. Ze zoeken een structurele en consistente aanpak en inbedding van cultuureducatie in de school en het team.

In het so, waar leraren vaak zelf culturele activiteiten verzorgen, willen scholen dat leraren cultuureducatie kunnen verweven in hun eigen onderwijspraktijk. Dit bevordert de continuïteit van cultuureducatie en vermindert de afhankelijkheid van externe cultuurprofessionals.

Leraren denken na over hoe creatieve opdrachten kunnen bijdragen aan vaardigheden zoals plannen, organiseren en presenteren. Maar in de praktijk vinden culturele activiteiten vaak plaats zonder specifiek les- of leerdoel. Te weinig leraren werken bewust aan de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie voor het gespecialiseerd onderwijs, al dan niet gecombineerd met leergebiedoverstijgende kerndoelen. Het verdiepen van deze aanpak vereist inzet van leraren, wat door een gebrek aan tijd niet altijd haalbaar is.

Meer diversiteit in het culturele aanbod

De respondenten willen graag meer diversiteit zien in het kunst- en culturaanbod, afgestemd op de behoeften van de leerlingen. Dit omvat nieuwe media, muziek, theater, zang, dans en handvaardigheid. Ze pleiten voor de verdere ontwikkeling en uitbreiding van bestaande creatieve vakken, en voor nieuwe en innovatieve lessen en projecten. Om een breder en rijker aanbod mogelijk te maken, willen scholen vaker externe cultuurprofessionals inschakelen.

Implementatie cultuureducatie op bovenschools niveau

Respondenten hebben behoefte aan een meer planmatige en realistische aanpak voor de implementatie van kunst- en cultuureducatie op bovenschools niveau. Sommigen merken op dat er vaak grote ideeën zijn, maar dat de praktische uitvoering naar individuele scholen soms ontbreekt.

“Ik ga wel eens naar de bovenschoolse kunstbijeenkomsten. En ik ben van nature best open-minded. Maar soms denk ik ook bij die meetings: het is zo groots. Dan wordt letterlijk de vraag gesteld: als je helemaal geen grenzen had, wat zou je dan doen? Maar dan komen we niet tot iets.

Ergens denk ik: moet je misschien de vraag juist andersom stellen. Wat zou nou een heel klein stapje kunnen zijn? Hoe kunnen we die met elkaar zetten? Laten we daar eens met elkaar aandacht aan geven.”

Structurele inzet interne vakdocenten kunst en cultuur – al dan niet bovenschools

Veel respondenten willen graag kunstvakdocenten aantrekken, eventueel bovenschools. Ze ervaren echter dat het moeilijk is om vaste vakdocenten, vooral voor muziek, aan te trekken. Hoewel de incidentele inzet van externe cultuurprofessionals voor een hoge kwaliteit zorgt, zouden scholen liever vaste vakdocenten hebben die een band met de school en leerlingen kunnen opbouwen, en zorgen voor structuur en doorlopende leerlijnen. Dit blijkt lastig omdat vakdocenten moeilijk te vinden zijn, of omdat het te kostbaar is om een vaste docent aan te nemen.

Kennisuitwisseling

Cultuurcoördinatoren geven aan dat meer structurele kennisuitwisseling op het gebied van kunst- en cultuureducatie waardevol zou zijn. Dit gebeurt nu nog te weinig, vaak door een gebrek aan tijd of de juiste gelegenheid.

“En we zouden veel meer bij elkaar kunnen kijken. Maar het gebeurt weinig. Je bent gewoon te druk.”

Externe cultuurprofessionals delen deze wens en willen graag meer samenwerken met hun vakgenoten. Ze willen vooral praktische kennis opdoen over hoe ze hun vakvaardigheden in het gespecialiseerd onderwijs kunnen inzetten.

Samenwerking

Bij respondenten leeft een sterke wens om de samenwerking tussen verschillende scholen, zowel binnen als buiten het gespecialiseerd onderwijs, te intensiveren. Dit biedt leerlingen de kans om hun horizon te verbreden.

“De samenwerking die we nu hebben met andere scholen: ik vind het interessant om daar eens verder naar te kijken. Of dat nou is met deze scholen, of dat je de samenwerking aangaat met een reguliere school: hoe kunnen we onze leerlingen nog wat meer verbinden met de buitenwereld?”

Professionalisering en ondersteuning

Cultuurcoördinatoren, leraren en vakdocenten zoeken naar mogelijkheden om nieuwe inzichten op te doen en die direct te integreren in hun onderwijspraktijk. Ze willen ook vaker experts inschakelen voor beroepsondersteuning of specifieke lessen en activiteiten. Dit draagt bij aan een breder en rijker aanbod voor de leerlingen.

*“Ik heb bij Cultuur Oost ooit nog een keer gereflecteerd met jongeren, dat vond ik een superleuke training. Ik weet dat onderwijsgroep *Quadraam* bijvoorbeeld zegt: ‘Kijk, dit zijn onze trainingen. Zoek maar wat leuks uit.’ Dat zou ik ook wel leuk vinden. Dat is mijn eigen wens, al zit misschien niet iedereen daarop te wachten. Zo iets als *Art Based Learning*, dat heb ik ook gedaan. Dat vond ik echt leuk. En waardevol. En toepasbaar in je lessen.”*

“Ik werk wel eens samen met een collega van het Briant College en het Gentiaan College. Je krijgt met dezelfde dingen te maken. Dan denk ik: voed die docenten. Organiseer dingen waarvan die docenten zeggen: dit is bruikbaar. Nu worden er wel eens wat dingen georganiseerd, maar negen van de tien keer is het gericht op so, of sluit het gewoon niet aan. Dus. Neem me mee naar een museum.”

Externe cultuurprofessionals, die workshops verzorgen op scholen, willen ook meer professionalisering. Vooral op het gebied van pedagogische en didactische vaardigheden in het omgaan met leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs willen ze zich verder ontwikkelen.

CONCLUSIES

REFLECTIE OP HET DOEL VAN HET ONDERZOEK

'Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verwerven in de bijdrage van kunst- en cultuureducatie aan het realiseren van de persoonlijke en cognitieve ontwikkeling van de leerling in het gespecialiseerd onderwijs.'

We hebben deze doelstelling vertaald naar vier onderzoeksvragen. Hieronder presenteren we de onderzoeksvragen, samen met de antwoorden die uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen.

Wat is de visie van de scholen op cultuureducatie, in relatie tot de brede en de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerling?

Scholen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, hanteren een duidelijke visie op de inzet van cultuureducatie. De pedagogische opdracht van de school bepaalt zowel hoe zij het onderwijs in het algemeen inrichten als hoe zij cultuureducatie vormgeven. De ontwikkeling van de leerling staat centraal, niet alleen cognitief, maar ook op andere ontwikkeldomeinen zoals sociaal-emotionele ontwikkeling, metacognitie en executieve functies.

De geïnterviewden zien cultuureducatie als een belangrijke component in de algehele ontwikkeling van kinderen. Ze vinden dat cultuureducatie leerlingen helpt zichzelf te uiten, hun talenten te ontdekken en tot bloei te komen. Een breed cultureel aanbod biedt hen de kans om (veel) nieuwe ervaringen op te doen en verschillende (kunst)vaardigheden aan te leren. Door cultuureducatie ontdekken leerlingen waar hun eigen interesses liggen, ontwikkelen ze hun creativiteit, leren ze problemen op te lossen en zichzelf uit te dagen.

De respondenten zijn over het algemeen intrinsiek gemotiveerd om in het gespecialiseerd onderwijs te werken en voelen een sterke affiniteit met de sociaal-emotionele ontwikkeling van hun leerlingen. Ze willen dat deze leerlingen kunnen groeien, ontdekken waar hun interesses liggen, hun mogelijkheden en talenten leren kennen en benutten, en voldoende zelfvertrouwen opbouwen om zich uiteindelijk zelfstandig in de maatschappij te kunnen redden.

De geïnterviewde directeuren, cultuurcoördinatoren, leraren, kunstvakdocenten en cultuurprofessionals beschouwen de leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs als normale kinderen en tieners die tegen dezelfde problemen aanlopen als hun leeftijdsgenoten in het regulier onderwijs. Het verschil is dat deze leerlingen te maken

hebben met een extra beperking waar ze mee moeten omgaan. Volgens de respondenten hebben deze leerlingen ook hun eigen talenten en zijn ze net zo goed in staat om zichzelf te ontwikkelen en boven zichzelf uit te stijgen – zij hebben alleen wat meer ondersteuning en stimulans nodig.

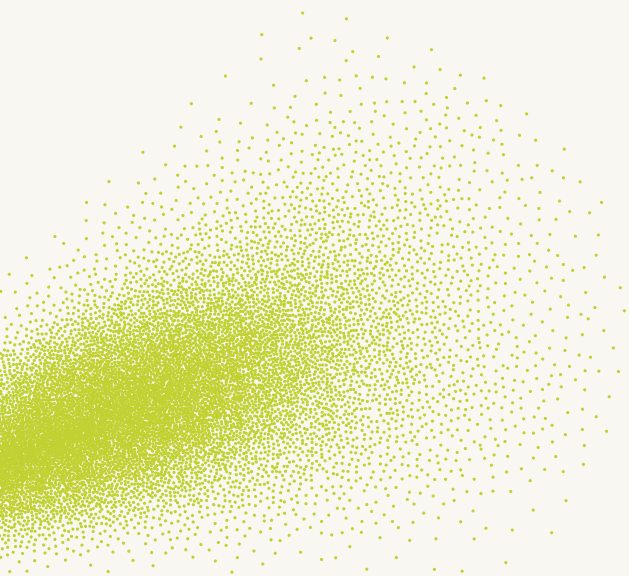
De school staat voor de respondenten voor een dynamische leer-gemeenschap waar leerlingen op alle mogelijke manieren werken aan hun persoonsontwikkeling en aan hun cognitieve en executieve vaardigheden. Deze domeinen staan niet los van elkaar, maar raken en overlappen elkaar – net zoals dat gebeurt in de 'gewone buitenwereld', waar ook geen hokjes bestaan. De school bereidt leerlingen in een veilige omgeving voor om zich uiteindelijk zelfstandig en met zelfvertrouwen te redden in de buitenwereld.

Cultuureducatie past goed in een dynamisch leersysteem binnen het gespecialiseerd onderwijs. Het hangt niet alleen samen met verschillende ontwikkeldomeinen, maar ook met veel thema's en leergebieden. Dit maakt cultuureducatie voor leerlingen betekenisvoller dan alleen 'leuk' of 'een uitlaatklep'.

In hoeverre draagt cultuureducatie in de huidige schoolpraktijk bij aan de realisatie van de beoogde brede en sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen?

Leraren merken dat leerlingen, door de ontwikkeling van verschillende competenties tijdens cultuureducatielessen, op veel gebieden persoonlijke vooruitgang boeken, vooral in sociaal-emotionele ontwikkeling, metacognitie en executieve vaardigheden.

Daarnaast dwingt cultuureducatie, volgens de respondenten, zowel leerlingen als leraren om het vertrouwde kader op te rekken en daaruit te stappen, als dat nodig is. Door klasdoorbroken te werken stimuleren scholen dat leerlingen zichzelf ontwikkelen in andere situaties dan de veiligheid van hun eigen groep of klas. Ze leren omgaan met extra prikkels en stimulansen en zich buiten hun comfortzone te bewegen. Cultuureducatie kan voor ontregeling zorgen, wat van meerwaarde is in een schoolomgeving waar alles vaak binnen vaststaande structuren verloopt. Deze leeromgeving biedt de ruimte en veiligheid voor leerlingen om te vallen en weer op te staan, wat essentieel is om hen voor te bereiden op de complexiteit van de maatschappij.

We willen hier benadrukken dat deze bevindingen volledig gebaseerd zijn op de waarnemingen van leraren en cultuurcoördinatoren, die de leerlingen langdurig observeren. Op basis van de interviews en lesobservaties alleen kunnen we deze effecten bij de leerlingen niet definitief vaststellen.

Welke kansen en mogelijkheden zien schooldirecteuren, cultuurcoördinatoren, leraren, vakdocenten, cultuurprofessionals om deze ontwikkeldoelen verder invulling te geven met behulp van cultuureducatie?

Ontwikkel domeinen als cognitieve vaardigheden, sociaal-emotionele ontwikkeling en metacognitie vormen het fundament van het leerproces van leerlingen, zowel in de zaakvakken als in cultuureducatie. Veel scholen zoeken nog naar manieren waarop het ene domein het andere kan versterken. Waar het past, bieden ze cultuureducatie vakoverstijgend aan, meestal in combinatie met actuele thema's en andere vakken zoals wereldoriëntatie. Dit zorgt op een wederkerige manier voor de gewenste verdieping.

De inzet van vakdocenten en externe cultuurprofessionals is onmisbaar om tot deze verdieping te komen. Cultuurprofessionals brengen een geheel eigen dynamiek mee. Zij kijken op een andere manier naar de wereld en leren de leerlingen out of the box te denken en hun denkkaders te verruimen. Leerlingen leren dat niets gek is. Daarom wordt de inzet van vakdocenten en cultuurprofessionals erg gewaardeerd. Voorwaarde is wel dat de cultuurprofessional kan anticiperen op de (ontwikkel)behoeften van de leerling.

Scholen willen deze uitvoering en verdieping nog sterker verankeren in hun curriculum. Ze werken momenteel actief aan het opbouwen van een structuur door doorgaande leerlijnen te ontwikkelen en te implementeren. Daarnaast verbinden ze kerndoelen voor kunstzinnige oriëntatie met andere ontwikkeldoelen en borgen dit binnen de school. Sommige vso-scholen streven ernaar om kunst en cultuur ook als examenvak aan te bieden.

Wat betekent dit voor de uitvoering van cultuureducatie in de school?

Zoals we eerder al stelden, staat de pedagogische opdracht van de school centraal in de inrichting van het onderwijs en cultuureducatie. De persoonlijke drijfveren van directeuren, cultuurcoördinatoren, leraren en vakdocenten spelen hierbij een cruciale rol. In zekere zin vormt deze betrokkenheid de basis van de visie op cultuureducatie binnen de school: wat wil men dat cultuureducatie bijdraagt aan de ontwikkeling van specifieke competenties van de leerling?

Dit is des te belangrijker omdat de focus binnen de scholen van De Onderwijsspecialisten steeds meer verschuift van het aanleren van praktische vaardigheden naar het ontwikkelen van een breed scala aan competenties – een combinatie van vaardigheden, gedrag en persoonlijke eigenschappen. Dit geldt niet alleen voor de reguliere vakken, maar ook voor de uitstrooprofielen in het vso.

Daarnaast vinden scholen het belangrijk dat leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs kennismaken met een breed scala aan creatieve en culturele activiteiten, en alle mogelijke kunstvormen en disciplines kunnen uitproberen. Het aanbod van kunst en cultuur moet zo breed mogelijk zijn en afgestemd op het niveau en de kenmerken van de leerlingen, en rekening houden met de ontwikkeling van verschillende competenties. Hierbij laten scholen zich graag inspireren door interne of externe cultuurprofessionals.

Een belangrijke persoonlijke voorwaarde die respondenten aan de inzet van cultuureducatie in de klas verbinden, is autonomie. Leraren, vakdocenten en cultuurprofessionals willen cultuureducatie naar eigen inzicht vormgeven. Ze hechten veel waarde aan flexibiliteit in het lesgeven en aan het aanpassen van doelen aan de individuele behoeften en mogelijkheden van de leerlingen. Ook vinden ze dat er voldoende ruimte moet zijn voor experimenten en spontane activiteiten.

IN HET KORT

De opdrachtverstrekking van dit onderzoek was:

'De ideeën die er momenteel heersen over het belang van kunst en cultuur in het (gespecialiseerd) onderwijs, zijn voor een groot gedeelte gebaseerd op 'gevoel' en 'individuele waarnemingen'. Het streven voor zowel De Onderwijsspecialisten als voor Cultuur Oost is om de bijdrage van cultuureducatie in de brede ontwikkeling van leerlingen zichtbaar te maken en te onderbouwen.'

Volgens de respondenten boeken leerlingen veel vooruitgang in hun persoonlijkheidsvorming en ontwikkeling van verschillende competenties, en speelt cultuureducatie daarin een belangrijke rol. Leraren integreren bewust de kenmerken en competenties die voortkomen uit sociaal-emotionele ontwikkeling, executieve vaardigheden en metacognitie in de lessen en stimuleren deze actief tijdens culturele activiteiten.

Hoewel de directe effecten van cultuureducatie op de sociaal-emotionele ontwikkeling en cognitieve functies van leerlingen niet altijd onmiddellijk zichtbaar zijn tijdens of direct na de lessen, zien de geïnterviewden deze effecten wel op langere termijn. Hiervoor is het dus nodig dat een leraar of klassenmentor betrokken is, die de leerlingen goed kent en hun ontwikkeling over een langere periode kan volgen en beoordelen.

De stelling blijft daarom staan dat het belang van cultuureducatie in het gespecialiseerd onderwijs grotendeels gebaseerd is op gevoel en individuele waarnemingen. De bevindingen uit dit onderzoek brengen daarin geen verandering. Wel voegen ze een stevig aantal waarnemingen en uitspraken toe aan de onderbouwing van het belang van cultuureducatie. De onderwijsprofessionals ondersteunen unaniem het oordeel dat cultuureducatie een belangrijke factor is in de brede ontwikkeling van leerlingen in het gespecialiseerd onderwijs. Ze zien het als een waardevol middel om leerlingen te voorzien van relevante competenties en vaardigheden.

BIJLAGEN

LIJST VAN GEÏNTERVIEWDEN

Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 3

Anne Flokstraschool, Zutphen (inclusief lesobservatie)

- Esther van Elk, teamleider so
- Ankie Reitsma, cultuurcoördinator

Sbo Sam, Doetinchem (inclusief lesobservaties)

- Cliff Buiting, teamleider
- Ingeborg van der Groep, cultuurcoördinator

De Wegwijzer, Ede (inclusief lesobservaties)

- Bianca Leimena, cultuurcoördinator

Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 4

De Vaart, Oosterbeek (inclusief lesobservaties)

- Wim van Schaijk, directeur
- Annemiek Kienhuis, dramatherapeut
- Nadine Ruysink, onderwijsassistent

Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 3

Het Bariet, Arnhem (inclusief lesobservatie)

- Johan van der Weerd, directeur
- Caroline Berendsen, cultuurcoördinator

Mariëndael Arnhem (inclusief lesobservaties)

- Mark Faaij, directeur
- Marieke van Heusden, CKV-docent en klasmentor
- Inge Loeters, klasmentor

Mezacollege, Ede

- Martijn van Essen, teamleider

Prisma College, Arnhem

- Ciska Tiemens, vakdocent drama
- Monique Hendriks, vakdocent beeldende vorming

Voortgezet speciaal onderwijs, cluster 4

Briant College, Arnhem

- Harald Hentenaar, directeur

De Brouwerij, Oosterbeek (inclusief lesobservaties)

- Gonny van Moorsel, directeur
- Sjors Jansen, cultuurcoördinator
- Sharon Prins, CKV-docent en klasmentor
- Monica Pieplenbosch, klasmentor

Cultuurprofessionals

- Bouke Bisschop, vakdocent beweging en combinatiefunctaris
- Redouan Doughlaj, vakdocent dans
- Pjotr Golsteyn, vakdocent muziek
- Wicher Hupkes, vakdocent beeldend
- Judica Lookman, vakdocent muziek

BRONVERMELDINGEN EN EINDNOTEN

1. De pedagogische opdracht van de school:
<https://wij-leren.nl/pedagogische-opdracht-basisschool.php>
2. Definitie Brede ontwikkeling:
<https://www.slo.nl/thema/meer/jonge-kind/lexicon/brede-ontwikkeling/>
3. Definitie Cognitieve vaardigheden:
<https://wij-leren.nl/relatie-cognitieve-executieve-functies-definitie-cognitie.php>
4. Definitie Metacognitie:
<https://www.talenteducation.eu/toolkitforteachers/metacognitalskills/nl/wat-zijn-metacognitieve-vaardigheden/>
5. Definitie sociaal-emotionele ontwikkeling:
<https://www.slo.nl/thema/meer/gezonde-leefstijl/thema/sociaal-emotionele-ontwikkeling/>
6. Definitie Executieve functies:
<https://www.slo.nl/thema/meer/jonge-kind/executieve-functies/>
7. Definitie Burgerschapsonderwijs:
<https://wij-leren.nl/burgerschapsvorming.php>
8. Definitie procesgericht onderwijs:
https://hbo-kennisbank.nl/details/sharekit_fontys.oai:surfsharekit.nl:37619f68-c9ff-45d8-8f60-231fdcc37f3
9. Procesgerichte didactiek, de zes niveaus van procesgericht onderwijs
https://kunstedu.nl/wp-content/uploads/2020/10/SEPT_2020_Kennisdossier-De-zes-niveaus-van-procesgericht-onderwijs.pdf
10. In dit onderzoek hebben we verschillende respondenten gesproken die de coördinatie van cultuur als taak uitvoeren op school. Dit zijn gecertificeerde ICC'ers, maar ook leerkrachten en mentoren die de training ICC (nog) niet gevolgd hebben. Om deze groep toch in één term te vangen gebruiken we hier de algemene noemer 'cultuurcoördinator'.
11. Koersplan De Onderwijsspecialisten: SAMEN MET JOU! Strategische Koers 2022 tot en met 2025
<https://gloedcommunicatie1.foleon.com/deonderwijsspecialisten/strategische-koers-2022/>
12. Convenant kunst en cultuur 2024 - 2028, Sarah Mensink - De Onderwijsspecialisten:
<https://www.deonderwijsspecialisten.nl/actueel/convenant-kunst-en-cultuur-2024-2028/>
13. Formele kaders rondom het opstellen van een schoolplan:
<https://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/nieuws/2019/07/09/het-schoolplan-wat-moet-en-wat-mag>
14. Uitleg clusters:
  - Onder cluster 3 vallen de scholen voor zeer moeilijk lerende kinderen, scholen voor leerlingen met lichamelijke én/of verstandelijke beperkingen, langdurig zieke kinderen en scholen voor leerlingen met epilepsie.
  - Onder cluster 4 vallen scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen, kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen, langdurige zieke kinderen zonder een lichamelijke beperking en scholen die verbonden zijn aan pedologische instituten.
  - Speciaal basisonderwijs (sbo) behoort niet tot het gespecialiseerd onderwijs. Het sbo werkt met dezelfde kerndoelen als het regulier basisonderwijs maar de leerlingen hebben meer tijd (tot 14 jaar). Het sbo werkt met kleinere groepen dan het po en heeft meer begeleiding vanwege moeilijkheden met leren, de sociale thuissituatie of gedrag.
15. Gecombineerd wil zeggen: er zijn scholen die zowel een afdeling so als vso hebben. Als er sprake is van een eigen schoolplan per afdeling dan zijn deze afzonderlijk geïnventariseerd.
16. Meer over drijfveren:
<https://www.humangrow.nl/wat-zijn-mijn-drijfveren-alles-over-drijfveren/>
17. Leergebiedoverstijgende kerndoelen voor het vso:
<https://www.slo.nl/sectoren/vso/kerndoelen/>
18. LessonUp is een online platform voor leerkrachten en docenten. In het programma wordt gebruik gemaakt van een AI-assistent die helpt bij het creëren van lessen in vrijwel alle vakken, ook in kunst en cultuur. Daarnaast zijn er templates voor lessen en verschillende werkvormen beschikbaar. Abonnees kunnen gebruik maken van een lesbibliotheek met meer dan een miljoen interactieve lessen.
19. 'Uit onderzoek blijkt: langdurig muziekonderwijs heeft positieve invloed op cognitieve vaardigheden'
<https://www.lkca.nl/artikel/involed-muziekonderwijs-op-schoolprestaties-en-hersenontwikkeling/>

COLOFON

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Stichting De Onderwijsspecialisten en Cultuur Oost, in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit.

Onderzoeksteam

Titia Lefers
Karin Putman
Elise Noordhoek
Irene Flapper

Klankbordgroep

Edwin van Meerkerk
hoogleraar Cultuureducatie Radboud Universiteit Nijmegen
Melissa Bremmer
lector Kunsteducatie Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
Marijke Smedema
vakleerkracht muziek en bovenschools cultuurcoördinator in het speciaal onderwijs
Satu Anttila-Vos
directeur De Fonkel voor speciaal onderwijs
Els van de Groep
adviseur speciaal onderwijs Cultura Ede
Sarah Mensink
adviseur kunst en cultuur stichting De Onderwijsspecialisten
Joke Veenstra-Rutjes
adviseur gespecialiseerd onderwijs Cultuur Oost

www.cultuuroost.nl
www.deonderwijsspecialisten.nl

DE
ONDERWIJS
SPECIALISTEN

cultuur
oost